

VESİKALAR

II. SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HA'LÎ VE ÖLÜMÜNE DAİR BAZI VESİKALAR

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

T. T. Kurumu üyesi, Balıkesir Milletvekili

Abdülhamid'in şahsiyeti:

Bazı kurenasının ve uzun yıllar hizmetinde bulunmuş olan Hamidiye Etfal hastahanesi başhekimî merhum İbrahim Paşanın Abdülhamid hakkında verdikleri malûmata göre —ki bu mütalealar Abdülhamid'i yakından tanıyanlar ve ecnebi devlet sefirleri taraflarından da tasdik olunmaktadır — bu pâdişah nazik ve terbiyeli olup kendisiyle görüşenleri cezb ile hürmet telkin eder, hoşlanmadığı birisiyle görüşürken bile ona iltifat ederek sevmediğini hissettirmez, kiminle olursa olsun konuşmalarında gülyüz gösterir ve karşısındakinin kalbini kırmazmış. Hafızası pek kuvvetli imiş; verdiği emri seneler de geçse unutmaz ve bir gördüğü şahsı uzun zaman sonra tekrar görünce tanırılmış; görüştüğü kimselerin ahval-i ruhiyesini öğrenmek için önüne dökülüp, tecrübe eder ve onun meslek ve meşrebine göre söz söylermiş. Dindar olup beş vakit namazını kılar ve hayrı severmiş. Zekâ ve dirayeti, kendisiyle görüşen ecnebiler tarafından da tasdik olunmuş. İnsanı avlamağı, gönül almayı iyi bilirmiş. Kullandığı adamlar arasında iffet sahibi namuskâr olanlar bulunduğu gibi para düşkünü, hafiye ve makam harisi olanları da kullanırmış; bunların hepsinin karakterlerini bilir ve ona göre kendilerine hizmet verirmiş.

Bu hükümdarın saltanatı zamanındaki hadiselerden de anlaşıldığı üzere, Abdülhamid, hissiyyatını saklamasını bilir, sırasına göre iki yüzlü hareket ederdi; icabında vermiş olduğu emri inkâr ile kabahatı başkasına yükletmeyi ve yaptırdığı işten adem-i malûmat beyan etmesini çok iyi bilir ve bu hususta mâhirane roller yaparak karşısındakinin inandırırıldı; kendisinin karakterini bilmiyenler onun sözlerine ve sahte tavırlarına kanarlardı. Son derece vehimli ve hayatına düşkün olduğu için pâdişahlıktan hal edilmesinden ve öldü-

rülmekten korkardı. Kendisine verilen jurnalların mühim bir kısmının uydurma veya garaz üzerine yazıldığını bildiği halde bunların içinde binde bir ihtimal olmasını düşünerek araştırmalar yapılmasını emreder, basiret emniyetin babasıdır derdi. Kendisini alâkadar eden işlerde yorulmadan çalışır, emirler verir, alâkadarları durup dinlendirmezdi; maiyyetindeki bazı kurenası ve paşaları, Abdülhamid'in vehmini tahrik etmeği bilirler ve onu müteadiyen şüphe ve endişe içinde yaşatırlardı. Abdülhamid vehmine ve hayat endişesine rağmen herhangi mühim ve hayati bir hadise karşısında soğuk kanlılığını muhafaza eder ve hiç telâş göstermezdi; saltanatının son senelerine doğru cuma namazını müteakip Hamidiye camiinden çıktığı sırada kendisine suikast için patlayan bomba hadisesinde hiç telâş göstermeden arabasına binerek sarayına gitmesi bunun delilidir.

Abdülhamid'in vehminin artmasında ve her şeyden şüphelenmesinde saltanatının ilk senelerinde geçirmiş olduğu vakaların da mühim tesiri olduğunda şüphe yoktur; kendisini خلع hal etmek için yapılan müteaddit faaliyetler ve bu arada bir de fill olarak Ali Suavi vakası vardır. Hülâsa 1876'dan 1909 senesine kadar otuz üç sene Osmanlı pâdişahı olan İkinci Abdülhamid, merhum Süleyman Nazif'in söylemiş olduğu gibi, pâdişahların en bedbahtı ve خلع hal edilen pâdişahların da en bahtiyarı idi¹. Pâdişahların en bedbahtı idi, çünkü uzun süren hükümdarlığı müddetince ne kendisi huzur içinde yaşamış, ne de milleti yaşatmıştı. مخلوع Mahlû hükümdarların bahtiyarı idi; çünkü, hal'inden sonra ikinci ve üçüncü orduların kefaleti altında olarak hayatını, ölümüne kadar sükûn ve emniyet içinde geçirmiştir; çok korktuğu ve emniyetini temin için hazineler sarfettiği suikast ile haliden birincisini atlatabilmiş ise de ikincisinden kurtulamamıştır.

Abdülhamid'in 31 Mart vakası denilen (31 Mart 1325 ve 13 Nisan 1909) irticâî harekette parmağı olmadığı en ince tetkikler neticesinde anlaşılmış ise de o vakayı müteakip *İttihad ve Terakki Cemiyeti* ve hareket ordusu malûm olan geçmiş hadiseler sebebiyle kendisine

¹ Abdülhamid'in vefatı günü bu sözü, cenazeyi takip etmekte olan merhum Süleyman Nazif bey söylemiş ve bunu merhumdan duymuş olan sayın arkadaşımız C. H. P. Sarıyer Başkanı Bay Doktor Turhan bilmünasebe bana nakletmiştir.

İtimad edemediklerinden dolayı Âyan ve mebusan meclislerinin müşterek kararları ve verilen fetva ¹ ile 27 nisan 1909 da خلع hal edilmiştir. Abdülhamid'in. hal'inden sonra da hayatiyle ne kadar alâ-kadar olduğunu, bunu temin ve tekeffül eden ikinci ve üçüncü orduların noksanlarının ikmali için servetinden mühim bir kısmını bu iki orduya verdiği elimizdeki vesikalardan ve kendisinin bizzat kaleme aldığı yazılarından anlamaktayız.

Abdülhamid'in Selânik'e nakli :

Otuzbir Mart reaksiyonunun bastırılmasını müteakip Sultan II Abdülhamid hakkında verilmiş olan hal'i kararı 14 nisan 1325 (27 nisan 1909) salı günü akşamı Yıldız sarayında yanında oğlu Abdürrahim efendi ile bir kısım bendegâni bulunduğu halde Âyan ve Mebusandan mürekkebi bir heyet tarafından kendisine tebliğ edilmiş ve hayatı hakkındaki endişesine de, hayatının emniyet altında olup her türlü taarruzdan masun olduğu söylenmiş ve bu tebliğden itibaren de saltanattan ıskat edilmiştir ². Abdülhamid ha'li olduğu günün gecesi hareket ordusu kumandanlarından Ferik Hüsni paşa, maiyyetinde bir kısım ümera ve zabıtlar olduğu halde, Yıldız sarayına giderek sabık hükümdara hususî trenle Selânik'e gönderileceğini söylemiş, Abdülhamid'in yine hayatı hakkındaki endişesini izhar eylemesi üzerine Hüsni paşa :

Ha'li tebliğ eden heyetin beyan ettiği gibi hayatının emniyette olup hiçbir suretle tecavüz ve taarruza hedef olmayacağını, ikinci ve üçüncü orduların, hayatını koruyacaklarını tekeffül ettiklerini ve bütün milletin o yolda teminata bulunduğunu ve Selânik'te ikamet edeceğini söylemiş ve şayet tereddüt ederlerse birlikte arabaya binilip eline rovelver alarak bir tecavüz vukuunda ibtida kendisinin öldürülmesini arz eyledikten başka vallahi ve billahi ve tallahi diye yemin de etmiştir.

¹ Abdülhamid'in hal'ine dair verilen fetvanın tarihi 11 nisan 1325 olup خلع hal'i tebliği ise hareket ordusunun İstanbul'a girmesini müteakip 14 Nisan'dadır.

² Abdülhamid halifelige çok ehemmiyet verdiği için ve pâdişahlıkla beraber halife de olmasından dolayı hal'ini kendisine tebliğ eden heyet arasında gayr-i müslimlerin de bulunduğunu hoş görmemiş ve (ben ayn-ı zamanda halifeyim) diye itiraz etmiştir.

Hüsni paşa, Abdülhamid'in daha ziyade emniyet etmesi için kur'an-ı kerimi getirtip ona da el basarak yemin etmek istemiş ise de Abdülhamid, buna lüzum görmemiştir. Bunun üzerine bahada ağır bazı eşya ile mücevheratını alan Abdülhamid, bir kısım maiyyeti ve kadınlarıyla ve hususî trenle Selânik'e getirilmiştir. Abdülhamid henüz Yıldız sarayından çıkıp arabaya bineceği sırada yanındaki kadın efendilerden birisinin elindeki mücevher, para ve esham dolu bavul telâş esnasında kaybolmuştur¹.

Abdülhamid'in kızlarını evlendirme teşebbüsü :

Abdülhamid Selânik'e nakledildikten sonra İtalya tabaasından Alatinisi isminde bir un tüccarına ait bulunan ve sonradan ordu köşkü denilen köşke yerleştirilmiştir. Sabık hükümdar daha ilk zamanlarında evvelce nişanlamış olduğu üç kızını evlendirmek istemiş, bunları Ahmed Eyüp paşa zade Fuad, Ahmed Nami ve Said paşa zade Fuad beylere vermeği kararlaştırmıştı ; Abdülhamid kendi saltanatının son aylarında nişanladığı kızlarının Selânik'te kendi yanında yapılmasını ve damadların birer hafta müddetle gelerek kumandanlık dairesinde bir imam, muhafızı Fethi bey, zabitan ve bazı ben-degânının huzurlarıyla nikâhlarının yapılmasını ve düğünsüz, dernek-siz damadların zevcelerini alıp götürmelerini istemiş ve bu arzusunun yerine getirilmesi için bilvasıta hükûmete başvurmuştur. Gerek bu hususta ve gerek oğlu Abdürrahim efendinin tahsiline ve kendi sıkıntılı vaziyetine dair kaleme almış olduğu kendi el yazısı bir mektup müsveddesinde aynen şöyle demektedir :

Damadlar

*Ahmed Eyüp paşazade Fuad bey - Ahmed Nami bey -
Said paşazade Fuad bey*

“Mûmaileyhim (yani Fuad, Nami ve diğer Fuad beyler) birer hafta fasıla ile buraya gelmek ve kumandanlık daire-

¹ Abdülhamid'in Selânik'e nakli esnasında kadın efendilerden birine ait olan bu Bavulun buldurulması için o sırada gûya yapılan araştırmalara rağmen bavul bulunamamıştır; Abdülhamid bunu sonradan da arattırmak istemiştir; hatta biraderi Sultan Mehmed Reşad, Rumeli seyahati esnasında Selânik'e geldiği zaman Abdülhamid'in hatırını sormak üzere başkâtip Halid Ziya beyi kendisine göndermiş o'da bundan bilistifade yine kaybolan bavuldan bahsederek tahkikatın tamikini rica etmiştir (Saray ve ötesi-Halid Ziya c. 2. s. 176).

sinde bir imam tarafından Fethi bey ¹ ve zabitan ve bende-gânın huzur ve şehadetleriyle akitleri icra olunmak ve düğün-süz, derneksiz zevcelerini alıp götürmek ve küçük yaşlarından beru validelerinin kendileri için tedarik eyledikleri eşya ve cihazlarının taraflarına itasiyle emsalleri misillü maaşları tahsis edilmek ve damadlara son vazife-i vedai ifa eylemek arzusundayım, şayet bunlardan ikbalperestlik sevdasıyla adem-i muvafakat izhar edenler olur ise ² beyan-ı malûmat edilmesi.

Abdürrahim efendi hazretlerinin dahi tahsilsiz, cehalet içinde kalması bir pederin arzu etmediği ahvalden olmağla Dersaadette kendüsine bir ikametgâh iraesıyla idare-i maişetinin taht-ı temine aldırılması lâzimededen olup çünkü bin liradan ibaret olan cüz'î bir muhassesattan müşarünileyhe hisse tefriki kabil olmayacağından meclisi mebusanca bu cihetin teemmül ve mütaleası temennasındayım.

Allah ve Resulillah aşkına olsun bu babta muktezây-ı hamiyet ve re'fet ifa ve neticesinden malûmat itasına himmet olunsun. Merhum Gazi Osman paşanın konağı Refia sultan hazretleri için mübayaea edilmiş iken elan Selim efendi hazretlerinin ³ ikamet eylediği istihbar kılındı; şu halde müşarünileyha açıkta kaldığından efendi-i müşarünileyhe diğer bir mahal irae ve mezkûr konağa Refia sultanın nakli cümle-i âmalimdendir; yahut müşarünileyhin orada ibkasiyle sultan-ı müşarünileyhaya münasip bir mahallin tedarik ve tayiniyle tarafımıza malûmat itası,,

Daha evvel de söylediğim gibi Abdülhamid hal'edilmeden evvel kızlarını yukarıda adları yazılı zatlarla nişanlamıştı ⁴; hal'in-

¹ Ali Fethi bey, o tarihte Erkân-ı Harb binbaşısı olup ilk günlerde Abdülhamid'in muhafazasına memurdu. Merhum, Sofya ve Londra sefirlikleriyle Başvekillikte bulunup son hizmeti adalet bakanlığı idi. Hastalığı sebebiyle bu hizmetinden istifasından az sonra 1943 de vefat etti.

² Abdülhamid'in tabiri veçhile (ikbalperestlik ile adem-i muvafakat) eden yalnız Said paşazade Fuad bey idi.

³ Selim efendi, Abdülhamid'in en büyük oğlu olup babasının tazyikine uğramıştı.

⁴ Abdülhamid'in 1289 (1872) doğumlu Zekiye Sultan ve 1293 (1876) doğumlu Naime sultan ve 1301 (1884) doğumlu Naile sultan ve 1304 (1886) doğumlu Şaziye sultan ve yine aynı senede doğan Ayşe sultan ve 1308 (1890)

den sonra damad namzetlerinden Said Paşazâde Fuad bey, Abdülhamid'in Şaziye sultan isimli kızıyle evlenecekti; sonradan yani Abdülhamid'in hal'inden sonra bu zat sultanla evlenmekten vazgeçmişti; Abdülhamid'in yukarıki mektup müsveddesindeki (*şayet bunlardan ikbalperestlik sevdasiyle adem-i muvafakat*) yalnız Said paşazâde Fuat beyden gelmiştir.

Abdülhamid'in serveti :

Abdülhamid saltanatı zamanında gerek hazine-i hassaya ait ve gerek maliyeden hazine-i hassaya aldırıldığı bir hayli mâden, tramvay, vapur işletme vesaire gibi imtiyazları, meşrutiyetin ilânını müteakib 2 ve 11 zilkade 1326 senesinde (1918 eylül) birbirini müteakip hazineye iade etmiş¹, fakat asıl nakit ve mücevheratı hal'inden sonra gönlü istiyerek ve istemiyerek elinden çıkmıştır.

Abdülhamid, Selânik'de Alatini köşkü denilen meşhur bir köşke yerleştirilmiş ve muhafazasına da erkân-ı harb binbaşlarından Ali Fethi bey (merhum Fethi Okyar) memur edilmiştir. Abdülhamid'in lüzumu halinde üçüncü ordu vasıtasıyla hükümetle veya hareket ordusu kumandanlığıyla muhaberesi Fethi beyin delâletiyle oluyordu; Fethi beyden sonra muhafaza hizmeti ondördüncü topçu alayı birinci tabur kumandanı kolağası Rasim Celâleddin beye

doğumlu Refia sultan isimlerinde altı kızı vardı. Bunlardan Zekiye sultanın zevci Nureddin, Naime sultanın Kemaleddin beyler olup Naile sultanın da Abdurrahmân paşazâde Arif Hikmet paşa idi. Naime sultanın Kemaleddin beyden Mehmed Cahit ve Adile sultan isimlerinde iki çocuğu olmuştur.

Abdülhamid'in hal'inden sonra evlendirilen kızlarından 1308 (1890) doğumlu Refia sultan 13 rabiulevvel 1327 (1909 mart) da yaverandan yüzbaşı Ahmed Eyüp paşazade Ali Fuad bey ile nişanlanmış ve üç sene sonra 1330 rabiulahirda (1912 haziran) düğünleri olmuştur. Ahmed Nami bey, Abdülhamid'in 1304 doğumlu olan kızı Ayşe sultanla evlenmiş ve 1918 eylül 21 de ayrılmışlardır. Ayşe sultan sonradan 25 recep 1339 da (1921 nisan) da Müşir Rauf paşazade hünkâr yaverlerinden suvari kaymakamı Mehmed Ali bey ile evlenmiştir. Ayşe sultanın Nami beyden Ömer Nami adında bir oğlu doğmuştur. Şaziye sultanın Said paşazade Fuad beyle nişanlarının bozulmasından sonra bu sultan 328 zilkade 29 (1910 aralık) da Fahir beyle evlenmiştir. Sultanların validelerinin, Ayşe sultanın validesi olan Müşfika hanımdan maadası kadın efendi, yani Abdülhamid'in dört zevcesinden biridir.

¹ Yıldız sarayı baş kitabete dairesinden başkâtip Ali Cevad beyin imzasıyla sadaret makamına yazılmış olan 5032 ve 5075 numaralı iki tezkire.

(Bilecik mebusu iken vefat eden Rasim bey) verilmişti ve bu zat, Abdülhamid'in ölümüne kadar muhafız kumandanlığında kalarak o hizmette kaymakamlığa (yarbaylığa) kadar yükselmişti.

Abdülhamid'in şahsî serveti olarak bazı Avrupa bankalarında altın ve tahvilâtları vardı ; bunlar, devletçe muttehad kat'î karar icabından bulunduğundan bahs ile Selânik bankalarına getirilerek alınmak istenmiş ve bu paraların alınması için hükümetçe bankalara hitaben yazdırılmış olan mektuplar hareket ordusu kumandanlığı tarafından topçu mirlvası Sahban paşa vasıtasıyla üçüncü ordu kumandanlığı vekâletine yollanıp kendisine imza ettirilmek üzere Abdülhamid'e gönderilmiştir. Kumandan vekili Ferik Mehmed Hâdi paşa, bankalara yazılan bu mektupları bir tezkire ile Abdülhamid'in muhafızı Ali Fethi beye yollamış ¹, o da bunları Abdülhamid'e takdim etmiştir. Mektupları alan ve okuyan Abdülhamid, şahsî servetinin bu suretle elinden çıkmasına mukabil bazı tekliflerde bulunmuş ve buna dair Fethi beyden bir de taahhüd senedi almıştır ². Abdülhamid'in teklifleri şunlardı :

¹ Üçüncü Ordû-yı Hümâyun
Erkân-ı Harbiye dairesi.

Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ali Fethi Beyefendiye

Rifatlı bey ;

Topçu mirlvası Sahban paşaya tevdiân Dersaadetten gönderilen mekâtib zirin hâkan-ı sabık Abdülhamid han hazretlerine imza ettirilmesi devletçe müttehad karar-ı kat'î icabından bulunduğundan, muharrerat-ı mezkûrenin havi olduğu akçe bankalardan alınarak hâkan-ı müşarünileyh hazretlerine takdim edilmek üzere tahrir ve iade edilmesinin taraflarına arzile tahrir edilecek muharrerat-ı mezkûrenin taahhütlü olarak zarfları üzerinde bulunan adreslere doğrudan doğruya tisyar buyrulması Dersaadette üçüncü ordu ve hareket ordusu kumandanlığından emr-ü-irade buyrulmuştur. Binaenaleyh mekâtib-i mezkûrenin olbaptaki karar-ı kat'î veçhile tahrir ettirilerek iadesi hususuna himmet olunmak siyâkında tezkire terkîm kılındı. 3 mayıs sene 325.

Üçüncü Ordû-yı Hümâyun

Kumandan Vekili

Ferik

Mehmed Hâdi

² Fethi beyin 4 mayıs 325 tarihli tezkire ile Abdülhamid'e verdiği taahhüt senedi aynen şöyledir :

Hâkan-ı sabık Abdülhamid han hazretlerinin Avrupa bankalarında ve Osmanlı Bankasında mevcut bulunan mebalîğın Selânik bankalarından birine ve namına olarak irsali hakkında banka direktörlerine hitaben yazılan memhur mektupları teslim aldım. Müşarünileyh hazretleri işbu mektupları teslim buyur-

1. Oturmakta olduğu Alatini köşkünün ya hükümet hesabına veyahut bankalardan alınacak parasına mukabil kendi hesabına satın alınması.
2. Evlâd ve ıyalinin refah ve saadetle maişetlerinin temin edilmesi.
3. Maiyetiyle bendegânının şahsî hürriyetlerinin iadesi¹.
4. Kendisinin huzur ve refahla yaşaması için kâfi miktarda tahsisat verilmesi.
5. Hayatının emniyet ve kefalet altına alınması.

Abdülhamid'in Osmanlı, Doyçebank ve Kredilyone bankalarında külliyyetli miktarda, nakit, tahvilât ve hisse senetleri vardı. Osmanlı bankasındaki nakit mevcudu onüç bin yedi yüz kûsur Osmanlı altını

dukları esnada *evvelâ*, elyevm sakin olduğu Alatini köşkünün yâ hükümet-i seniyye canibinden veyahut nâm-ı seniyyelerine olarak istimlâk olunması, *sâniyen*, evlâd ve ıyalinin refah ve saadetle maişetlerinin temin olunması ve *sâlisen*, maiyyet ve bendegânına hürriyet-i şahsiyye bahşolunması, *râbian* zat-ı seniyyeleri için her halde refah ve huzur ile yaşamağa müsait tahsisat-ı kâfiye tâyin olunması, *hâmisen* hayat-ı hümayunlarının her türlü taarruzdan masun ve mahfuz tutulması ve hukuk-ı şahsiyyeleri istihsali esbabının temini hususlarının taht-ı temin ve kefalet alınmasını şart ve taleb eylemişlerdir. Binaenaleyh mutalebât-ı mezkûrenin nazar-ı ehemmiyet ve itibara alınarak icab-ı halin ifasına sây-ü-gayret olunacağını taahhüt ve temin zımınında işbu ilmühaber hâkan-ı sabık hazretlerine arz ve takdim kılındı. 4 mayıs sene 325.

Hâkan-ı Müşarünileyh Hazretlerinin
Muhafazasına memur Erkân-ı Harp
Binbaşısı
Ali Fethi

Ali Fethi bey, Abdülhamid'e taahhüdü havi aynı tarihli aşağıdaki mektubu da vermiştir :

Alatini köşkünün yalnız nâm-ı seniyyelerine olarak istimlâki ve hürriyet-i şahsiyelerinin temini hususlarını hâkan-ı sabık hazretleri suret-i mahsudada şart ve taleb eylemiş olduklarından mutalebat-ı mezkûrenin dahi arzuy-ı hümayunları veçhile istihsaline sây-ü-gayret olunacağını taahhüt ve temin eylerim.

4 mayıs sene 325

Hâkan-ı Müşarünileyh Hazretlerinin
Muhafazalarına memur Erkân-ı Harb
Ali Fethi

¹ Çünkü Abdülhamid'in maiyyetindekiler de kendisi gibi dışarıya çıkmaktan ve harîçle ihtilâttan memnû olduklarından anlar da sırf efendilerine hizmet yüzünden günahsız, fakat zarûrî olarak hürriyetlerinden mahrum edildiklerinden ve Adülhamid bunun iadesini istiyordu.

idi; Doyçe Banktaki mevcudu ondört çanta içinde olarak banka memurlariyle Selânik Alman konsolosu huzurlarında kendisine teslim edilmiştir; bu da onaltı bin dörtyüz doksanüç Anadolu şimendüfer tahvilâtı ve doksan sekiz Bon dö juisans [Bonne de jouissance] ve üç bin Selânik limanı hisse senedi olup Krediliyone de ise elli iki bin dört yüz otuz bir Osmanlı altını bulunuyordu.

Abdülhamid bu paralarından Osmanlı Bankasıyla Doyçe Banktakileri Alatinî köşkünün satın alınmasıyla kendisini hal ve fakat hayatını tekeffül eden üçüncü ve ikinci orduların fevkalâde masraflarına sarfedilmek üzere bu ordulara bırakmış ve bunun üzerine bu paralarla tahvilât ve hisse senetleri üçüncü ve ikinci ordu müfettişliklerine gönderilmek üzere üçüncü ordu heyetine teslim edilmiştir¹. Abdülhamid bu hususu teyit için kendi el yazısıyla 4 temmuz 1325 ve 29 cemaziyelâhir 1327 (1909 temmuz) tarihli aşağıdaki mektubu vermiştir:

“Mücerred ordû-yı Osmaninin fevkalâde masarifatına sarf olunmak üzere Doyçe bankasına mevzu olan mâlûmül-miktar nukudum mezkûr bankanın memurlariyle Selânik Alman konsolosu tarafından bu kerre getirilerek alelusul tarafıma iade olundu; Taht-ı muhafazalarında kemal-i selâmet ve emniyetle müsterihâne yaşamakta bulunduğum üçüncü ordu ile ikinci ordunun hasbelmevki teçhizat ve mühimmat-ı aske-

¹ Hâkan-ı sâbık Abdülhamid Han hazretlerinin Doyçe Bankta mevdû ve banka mühriyle memhur, on dört çantaya mevzu olan ve miktarı bankaca verilen hesap varakasında beyan edildiği veçhile on altı bin dör yüz doksan üç Anadolu şömendöfer tahvili ve doksan sekiz bon dö juisans ve üç bin Selânik limanı hisse senedatından ibaret bulunan evrak-ı nakdiye ile Bank-ı Osmanîde mevdû onüç bin yedi yüz küsur liray-ı Osmanî, Alatinî köşkünün nam-ı hümayunlarına mübayaasıyla tamirat-ı lâzimesinin icrası ve mütebakisinin ikinci ve üçüncü orduların teçhizatına sarf edilmek şartıyla hâkan-ı müşarünileyh tarafından ihda buyurulması üzerine nukud ve evrak-ı nakdiyye-i mezkûre Dersaadette mezkûr ordular müfettişliğine gönderilmek üzere teslim edildiğini müş'ir işbu senedimiz maatteşekkûr hâkan-ı müşarünileyh hazretlerine takdim kılındı.

Fi 2 temmuz sene 325

Hâkan-ı Müşarünileyhin
Muhafaza memuru Topçu
Alay 14 T 1 Kumandanı
Kolağası

Erkân-ı Harbiye
Mirlivası
Ali Rıza bin Süleyman

Üçüncü Ordû-yı
Hümâyun Kumandanı
Ferik
Mehmed Hâdi

Rasim Celâleddin bin Fazlı

riyyeye ihtiyacı derkâr ve her suretle şan ve şeref-i askerinin millet-i muazzama-i Osmaniyye derecesinde itilâsı cümlelerin ehemmiyeti makasından idüğü aşikâr olmasına mebni nukud-ı mezkûreyi kendi hüsn-i rıza ve arzulla münhasıran yani mezkûr üçüncü ve ikinci orduya terk ve teberrû ve بدخواهان bedhâhan tarafından isnadı melhuz olan neşriyyat-ı kâzibeyi şimdiden tekziben işbu varakayı niyyet-i hâlisâne ile tanzim eyledim,, Fi 29 cemaziyelâhire sene 327 ve Fi 4 temmuz sene 325. ,,

Abdülhamid

Abdülhamid'in bu mektubundaki "*bed hâhan tarafından isnadı melhuz olan neşriyat-ı kâzibeyi şimdiden tekzib.*" kaydının kendi tabiri üzere niyyet-i halisa ile olduğunu şüpheye düşürüyor; çünkü mevcut şahsî servetinin devletçe müttehaz karar-ı kat'i icabından olduğundan bahs ile bankalara mektuplar yazılarak kendisine zorla denecek derecede imza ettirilmesi ve buna mukabil Abdülhamid'in de birtakım şartlar koşması, bu teberruun pek de niyyet-i halisa olduğunu zannettirmiyor; fakat hayatına fazla düşkün olması, öldürülmekten korkması ve hayatının ikinci ve bilhassa üçüncü ordular tarafından emniyet altına alınmasının tekeffül olunması, bu paraları vermekle kendisini bir dereceye kadar müsterih görmüş olabilir. Abdülhamid'in bu teberru dolayısıyla her iki ordu namına kendisine bir teşekkür mazbatası takdim edilmiştir ¹.

¹ Üçüncü Ordû-yı Hümâyun
Erkân-ı Harbiye Dairesi

Hâkan-ı sâbık Abdülhamid han hazretleri Doyçe Bankta mevcut mevduatını tamamen ve kâmilan ve hüsn-i rızalarıyla ikinci ve üçüncü orduların ikmal-i nevakısı emrinde, terk ve teberrû eylemiş olduklarından nâşi mezkûr ordularca hasıl olan memnuniyet ve hissiyyat-ı şükrâneyi mûlin olmak üzere işbu mazbatamız tanzim ve takdim kılındı. Fi temmuz sene 325.

Erkân-ı Harbiye Reisi
Ali Rıza bin Süleyman

Üçüncü Ordû-yı Hümâyun Kumandanı
Ferik

Mehmed Hâdi

Hâkan-ı Müşarünileyhin Muhafaza Memuru
Topçu 14 Tb. 1 Kumandanı
Kolağası
Rasim Celâleddin bin Fazlı

Erkân-ı Harbiye Birinci Şube Müd.
Kaymakam
İsmail Halil Recaî Manastır

Abdülhamid'in Kredi-Lione [Crédit-Lyonneais] bankasındaki parasının alınması iki seneden fazla uzamış, banka ile muhabere cereyan etmiş¹ ve nihayet banka aleyhine İstanbul Ticaret mahkemesinde dâva ikamesine karar verilmiş ve bu husus için sabık hükümdarın bir vekil tayini icabettiğinden Osmanlı devleti Maliye nazırının vekil tayin edilmesi bilvasıta sabık hükümdara bildirilmiş ve o da, sureti İstanbul'dan gönderilen vekâletnameyi tanzim ettirerek bu suretle Maliye nazırını vekil tayin etmiştir².

Abdülhamid'e ait mücevherat :

Hal'inden sonra Abdülhamid'e ait külliyyetli miktardaki mücevheratına da el konmuş ve bunlar maliyeye, yani hazineye alınıp emanet olarak Osmanlı Bankasına verilmişti; daha sonra bu mücevheratın murassa nişanlarla tariht ve millî kıymeti haiz olanlarından maadasının hükümetin nezaret ve mesûliyeti altında satılmak üzere *Donanmây-ı Osmanî İlane-i Milliyye Cemiyeti*'ne terk edilmesi tekarrür ederek buna dair bir de kanun çıkarılmıştır³. Bundan sonra bu mücevheratın değer fiyatıyla elden çıkması için Paris'e götürülüp orada satılması hakkında Maliye nezareti, yaptığı bir talimatnâme ile heyet-i vükelâya müracaat ederek karar ve iradesini almıştır⁴.

¹ Bu muhabere suretlerinden biri makalenin sonundaki vesikalar arasında bir numara ile konmuştur.

² Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşanın imzasıyla gelen tezkire ile Selânik Bidayet mahkemesi mukavelât muharrirliğinden musaddak 27 haziran 1327 tarihli vekâletnâme sureti iki numara ile makalenin sonundaki vesikalar arasındadır.

³ Madde-i kanuniye lâyihası

Hâkan-ı sâbıktan müntakil ve Osmanlı Bankasında mahfuz bulunan mücevherattan murassa nişanlarla bir kıymet-i tarihiyye ve milliyeyi haiz olanlardan maadası hükümetin nezaret ve mesuliyeti altında fûruht olunmak üzere *Donanmây-ı Osmanî İlane-i Milliyye Cemiyeti* menfaatine terk olunmuştur.

Meclis-i âyan ve mebusanda kabul olunan işbu lâyihanın kanuniyetini ve kavanin-i devlete ilâvesini irade ederim.

Mehmed Reşad

Maliye Nazırı
Cavid

Sadr-ı âzam
Hüseyn Hilmi

⁴ Pâdişahın imzasını havi heyet-i vükelâ kararı üç numara ile vesikalar arasındadır.

Bu mücevherat hakkında bir fikir vermek için bazılarının isimlerini yazıyorum :

Pırlanta gerdanlık, pırlanta küpe, boroş, bilezik, elmaslı sigara kutusu, pırlanta iğne, üç sıra inci gerdanlık, incili iğne, pırlanta tac, pırlantalı kol, göğüs düğme ve iğneleri, inci gerdanlık, elmaslı tokalarla beraber üç sıra inci gerdanlık, altın şekerlik, inci tesbih, ortası zümrütlü etrafı pırlanta iğne, imameleri ve kamçı ucu lâl inci tesbih vesaire gibi mecmuu yüz yirmi sekiz parça olup ilk muhammen fiyatları da altı milyon seksen beş bin beşyüz kuruş (bir Osmanlı altını o tarihte yüz gümüş kuruş idi) tutmuştur, ki bugünkü evrak-ı nakdiye hesabı üzere iki milyon liraya yakındır. Bu yüz yirmi sekiz parça mücevherattan başka kıymetleri takdir edilmemiş dörtyüz elli parça daha mücevherat ve yine ayrıca on dört parça nişan ve plâkalar da vardı.

Mücevherata kıymet vazeden Fransalı mösyö Robert Lenzeler ile Maliye nazırı Nail bey arasındaki on maddelik mukaveleye göre muhammin Lenzeler, ücret olarak yüzde üç alacaktı.

Abdülhamid'in millete arzıhali :

Hal'inden sonra Selânik'te Alatinî köşkünün yerleştirilen Abdülhamid'in bilhassa ilk zamanlarındaki hali kendisi için çok sıkıntılı ve heyecanlı geçmiştir. Birinci endişesi hayatı idi ; öldürülmekten korkuyordu ; kendi el yazısıyla (*Devlet ve Millet ve Askere hitaben arz-ı hâlimdir*) başlıklı bir istidasında kendisinin otuz üç seneden dört buçuk ay noksan olan saltanatı zamanında devlet ve millete hizmet ettiğini söyledikten sonra *31 mart hâdisesi* denilen irticâla alâkası olmadığını yeminle temin eyliyor ¹. Biraderi Sultan Murad'a ve validesine karşı yaptığı iyilikleri zikrederek Sultan Murad'ın ailesine kendi ailesi gibi baktığını iddia eyliyordu. Bunlardan başka Sultan Murad'ın oğlu şehzâde Selahaddin efendinin kendi aleyhinde bulunduğunu duymuş ve buna inanmadığını söyledikten sonra evlâd ve ıyalinin çokluğundan ve bir kısım ailesinin nanpareye muhtaç olduklarından ve kendisine tahsis edilen maaşı Selânik'teki idaresine yeter dercede ise de İstan-

¹ Filhakika en son yapılan tetkikler, Abdülhamid'in 31 mart vakasında medhali olmadığını ve şeyhulislâm vasıtasıyla meşrutiyet aleyhine hareket eylemeyeceğine dair ettiği yemine sadık kaldığını göstermektedir.

bul'dakilere yardım edecek derecede olmadığından ve bütün servet ve eşyasının müsadere edilmesinden dolayı perişan ve merhamete şayan bir vaziyette kaldığından bahs eyledikten sonra maksadının üç şey olup¹ ve bunların da gerek kendi ve gerek ailesinin hayatının muhafazaları, Alatini köşkünün satın alınması ve hizmetindekilerin şahsî hürriyetlerinin iadesi olduğunu tekrar ediyordu; fakat bu istidasında hayatlarının muhafazası hakkındaki vaadlerin ayan, mebusan, devlet ve asker tarafından teminini ve bunun resmen, yazı ve açık ibare ile kendisine bildirilmesini istiyordu.

Abdülhamid'in kendi yazısıyla yazılıp fotoğrafisi vesikalar arasına konulmuş olan sureti aşağıya konan istidasının sonunda bu arzıhalin meclis-i mebusanda okunmasıyle devlet ve milletin atfetine müracaat ettiği beyan edilmektedir. Arzıhal aynen şöyledir²:

Devlet ve Millet ve Mebusan ve Askere hitaben
arz-ı hâlimdir

325 senesi nisanın dördüncü salı günü akşamı âyan ve mebusan tarafından müretteb heyet-i mübliga hayatımın taht-ı teminde ve her türlü taarruzdan âzâde bulunduğunu oğlum Abdürrahim efendi ve bendegândan bir kısmı huzuriyle nezdindeki âilemin işitecekleri bir surette beyan ve tebliğatta bulundu.

Gecesi de Ferik Hüsnü paşa, refakatindeki ümera ve zabitanla gelerek heyet-i mezkûrenin taahhüdat ve ifadatını bittasdik hayatımın kat'iyen bir gûna tecavüzat ve taarruzata hedef olmayacağını ve ikinci ve üçüncü ordu ve asker muhafaza-i hayatıma mütekeffil bulunduğunu ve bütün millet o yolda teminatta bulduklarını ve Selânik'te tehyie edilen

¹ Abdülhamid'in daha evvel yazıldığı gibi kendisinin ilk muhafızı Ali Fethi beye de beş madde üzerine maksadının aynı şekil olduğunu bildirmişti.

² Abdülhamid, yine kendi el yazısıyla bir, iki müsvedde yapmış ve en son fotografisini koyduğumuz arzıhali beyaza çekmiştir. Bu da kendisinde kaldığına göre müsvedde demektir.

mahalde kemal-i ihtiramla ikamet edileceğini beyanla şayet bu babta tereddüt edilür ise birlikte arabaya binerek ve elime rovelver vererek maazallah bir tecavüz vukuunda ibtida kendisine rovelver ile itlaf etmecliğimi vallah, billah, tallah elfaziyle kase ve kur'an-ı şerifi dahi getirip ana da yemin edeceğini ifade etmiş ise de "*hâşa Allah esirgesin, ben katil olamam,*" diyerek teminat ve yeminlerine kanaat edip tren-i mahsusla Selânik'e gelindi. Burada gördüğüm muamele-i nazikâne ve zabitanın emr-i muhafazadaki gayret ve hamiiyetleri mucib-i takdirdir. İyi ve kötü fakat hüsn-i niyetle otuz dört sene vallahi ve billahi geceli gündüzlü devlet ve millete hizmet eyledim; şeyhulislâm efendi vasitasiyle ettiğim yemine muhalif hal ve harekette bulunmadım; meşrutiyet aleyhine imal-i nüfuz etmedim; İstanbul'daki asker hadisesinde vallahi malûmatım yoktur, işte, buralarını kasemen temin eylerim.

Biraderim merhum Sultan Murad hazretleri yirmi altı sene muammer olup maiyetlerinde müteaddit harem ağaları ve merhum Hayreddin paşaya hizmet etmiş olan Server ağa ve lüzumu kadar bendegân vesaire bulunduruldu; hazine-i hassa ve matbahtan hertürlü meşrubat ve mekûlât ve levazım-ı saire kendileri için tertip ve esbab-ı istirahatleri her veçhile istihsal edildi. Rusya askeri henüz Ayastafonos'ta bulunduğu bir hengâmda Ali Suavi vakası zuhur etmesiyle müşarünileyh hazretlerini hemen yanıma alıp ortalığın kesbi sükûnetiyle ikametgâhına iade ve vefatlarına kadar emri muhafaza ve siyanetlerinde ne derece izhar-ı dikkat ve gayret ve âilelerinin maaşatı âilemle müsavi bir surette istifa edildiği ve hasta ve alil vücut oldukları halde bunca müddet her türlü arzusuna mazhariyet suretiyle yaşadıkları bedihî ve ahiren irtihalleri ne yolda vuku bulduğu dahi tabib-i hususisi Rıza paşanın raporiyle nümayandır; vefatlarından sonra âileleri efradına kendi evlâdım gibi bakarak husul-i refah ve huzurları hakkında zerretüamâ tesamüh vuku bulmadı; hatta müşarünileyh hazretlerinin harem-i muhteremeleri başkadın efendi müdire ve dindar olub mûmaileyh Server ağa vasitasiyle âilemle beraber maaş aldıkça beyan-ı memnuniyeti havi yazdığı teşekkür nameler, el'an saraydaki evrakım meyanında

mevcuttur; mahdumları Selâhaddin efendinin aleyhimde bulunacağına inanmam; mücerred isnattan ibarettir. ¹

Bulduğum hal-i felâket iştimal şu suretle telhis olunur; kesirühyal ve kesirüevlâd olduğumdan İstanbul'da bulunan evlâdımdan Nureddin efendi, kendi validesiyle diğer ihtiyare kadınlardan müteşekkil bir aile efradı eylevm nanpareye muhtaç bir haldedirler: maaşım şimdilik burada idareye kifayet etmekte ise de İstanbulda'kilere muavenet ve infak edecek bir derecede değildir; maamafih esbab-ı zaruretin indifamı devlet ve millet nazar-ı dikkate alacağına eminim; çünkü bilumum servet ve eşyam müsadere edildi, perişan ve merhamete şayan bir halde kaldım.

Tafsilât-ı mebsuteden maksad-ı yegâne şunlardır:

Evvelâ, kendimin ve ehl-ü ıyalimin ve evlâdımın hayatı her türlü tarruz ve tecavüzattan masun ve mahfuz idüğü hakkında mevaid ve taahhüdatı salife âyan ve mebusan ve devlet ve asker tarafından taht-ı temin ve karara alınsun, bu karar da açık ibare ile suret-i resmiyyede tahriren tarafımıza tebliğ edilsin.

Sâniyen, ikamet etmekte olduğum Alatini köşkü namıma mübaya'e ile mâdâm-el-hayat ikamet etmek üzere tahsis olunsun.

Sâlisen, hizmetimde bulunanların hüriyet-i şahsiyyeleri esbabı istihsal kılınsın.

İşte temenniyatım şu üç şeyden ibarettir; zira hayattan adem-i emniyyet insan için heran bir ölümdür; hayat ise mukaddestir, hayattan emin olmamak gibi felâket olamaz; binaenaleyh şeraiti selase-i mezkûre infaz ve icra olunduğu halde her ne suretle arzu olunur ve kimin huzurunda icabederse bankadaki matlubumun teslimine dair varakanın takrir ve imzasına hazırım; servetimin asker için muhafaza edildiğini

¹ Abdülhamid'in biraderi Sultan Murad hakkındaki tazyiki ve bunların maaş hususundaki sıkıntıları bir kısmını neşrettiğim ve bir kısmı da elimizde bulunan vesikalarlar sabit olduğundan arzuhalindeki sözleri mugalatadır. Sultan Muradın ezümle validesi Şevkefza Kadın tarafından sıkıntılı hallerinden bahs ile Abdülhamid'e yazılan bir mektupda « . . . paraca muzayakamız müşedded olduğundan lütfen ve merhameten maaşımızın ihsan buyrulmasını gözümüz yaş eümle çoluk çocuklarımız . . . niyaz eyleriz . . . sefil ve serkerdan bırakmak şan-ı şahanelerine şayeste değildir; bir senede bir maaş ihsan buyurdunuz bu kadar çoluk çocuk idare olunmayacağı malûm-ı şahaneleridir . . . ilâ»

mahz-ı hakikat olmak üzere beyan edebilirim; mevcudum keşke daha keseretli bir raddede bulunsaydı kâffesinin cihet-i askeriyyeye terkine muvafakat şerefine nailiyet temennisinden kendimi alamamaktayım; Cenab-ı hakka kase ederim ki bu fani dünyada yegâne maksadım yalnız devlet ve millete duâhan olarak emniyetle enfâs-ı mâdudemin bulunduğum mevkide ikmalidir; katiyyen başka fikrim yoktur; arzu olunacak surette de teminat itasına âmadeyim. Binâberin işbu arzıhalimin meclis-i mebusanda kıraatiyle bu millet-i muazzama ve devlet-i meşrutanın derkâr olan haşmet ve atifetine nisbeten ehemmiyetten âri olan müstedyat-ı mezkûrenin kabulini reca eylerim.

Abdülhamid

17 cemaziyelâhir sene 327 ve 22 haziran sene 325

Abdülhamid'in biraderi Sultan Murad ve ailesi hakkındaki mutaleaları kısmen mugalata olup eldeki vesikalara aykırıdır.

Abdülhamid'in 22 haziran (1909 temmuz) tarihli olan bu istidası posta ile ve üçüncü ordu vasıtasıyla İstanbul'a hareket ordusu kumandanlığına gönderilmiştir. Hareket ordusu kumandanı Mahmud Şevket paşa, sâbık hükümdarın mebusana başvurmak istemesinden dolayı canı sıkılarak üçüncü ordu kumandanlığına çektiği 25 haziran 325 tarihli şifreli telgrafla Abdülhamid'in muhtelif yerlere başvurmasını muvafık bulmadığını beyan eyliyerek kendisini muâhaze ve tehdit etmiş ve bundan başka mütereddit vaziyetini terk etmesi için sâbık hükümdara nasihatte bulunmuştur. Dikkatle okunması lüzumuna kani olduğumdan dolayı merhum Mahmud Şevket paşanın telgrafını aynen aşağıya koyuyorum :

Şifre

Harbiye dairesi

6011

Üçüncü Ordu Kumandânlığına

C. 24 haziran sene 325, Geçenlerde hâkan-ı sâbıkın verdiği cevapta nukud-ı mevcudesini ikinci ve üçüncü orduların ikmal-i nevakısı için ita eylediği ve Alatini köşkünün namına mübayaasıyla emr-i hak vukuunda yine hükûmete terkine muvafakat olunmak için şeref ve namus-ı askeriyyeye iltica eylediği beyan olunuyordu; şimdi başka şartlar temhid olunarak taallül gösteriliyor; hâkan-ı müşarünleyhin

hayatlarına Osmanlı ordusu zâmindir, ordunun bu zamanı ضامن mevcut iken büyük kuvve-i teşriyyeden ibaret olan meclis-i âyan ve mebusanın zamanı talebolunuyor ve kendilerinin elyevm Osmanlı ordusunun yed-i muhafazasında buldukları derhâtır edilmeyor. Osmanlı ordusu hayatlarına zâmin iken başka taahhüdât talebinde bulunmasının ordunun namus ve şeref-i askerisini muhil olacağı ve her sene tebeddül etmekte olan meclis-i âyan ve mebusan reisleri tarafından bu babta verilecek varaka-i taahhüdiyyenin bir kıymet ve ehemmiyet-i hakikiyesi olamayacağı feramuş olunuyor¹. Bu halin ordu zabitanınca duyulduğu takdirde husule getireceği su-i tesiratın derecatı takdir olunmalıdır; burası da ol veçhile bilinmelidir ki kendilerinin vefatı halinde bankalar mevduatının hükümetçe elde edilmesi âsân olacaktır². İşbu telgrafnamenin kendilerine iraesiyile beraber hâkan-ı müşarünileyhe betekrar müracaat buyurunuz; Almanya'dan celb olunan banka memurları bir hayli vakit hal-i intizarda bulunamayacaklarından iş'âr-ı sabık veçhile memurları huzuruna kabul ile kendilerine verilecek hesabnâme-yi imza edip etmiyeceklerini suret-i katiyyede öğreniniz; erbab-ı namusun nesayihini ismâ etmiyerek şu hal-i felâkete duçar olmalarına sebep olan tab'ı mütereddidânelerini terk ile hareket-i merdanede bulunmalarını kendilerine halisane arz eyleyiniz, cevabınıza muntazırım efendim. 25 haziran sene 325.

Hareket Ordu Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmud Şevket

Bu tehditli telgraftan sonra hareket ordusu kumandanı hiddet ve şiddetten âri makul bir düşünce ile hareket ederek üçüncü ordu kumandanlığına aşağıdaki telgrafı göndermek suretiyle Abdülhamid'i tatmin etmek lüzumunu hissetmiştir :

¹ Mahmud Şevket paşa merhumun devletin teşri'i kuvveti olan âyan ve mebusan meclislerini her sene intihab olunan reislerinin şahıslarıyla ölçmesi ve bunların meclis kararıyla verecekleri tabii olan taahhüdün bir kıymet ve ehemmiyeti olamayacağını beyan etmesi bu zatın meşrûti idare hakkında maal'eseף hiçbir bilgisi ve kavrayışı olmadığını göstermektedir.

² Bu kayıt Abdülhamid'i ölümle tehdit mahiyetinde olup vehmini tahrik için yazılmış olmalıdır.

Üçüncü Ordû-yı Hümâyun
Erkân-ı Harbiye Dairesi

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

C. 26 haziran 325. hâkan-ı sabık tarafından meclis-i mebusan ile orduya hitaben yazılıp bâposta irsal buyurulan arzı-halin nazar-ı dikkate alınacağı ve emr-i hak vukuuna kadar hayat-ı hümâyunlarının ordunun zaman ve kefaletinde taht-ı temine alınacağı ve ilâ âhirilömür Selânik'de bırakılıp İstanbul'a nakledilmeyeceği beyan ve ikametleri için Alatini köşkünün nam-ı hümâyunlarına olarak mübayaası tensip edildiğinden bu kerre Doyçebanktan alınacak paradan esmanı tediye olunmak üzere muamele-i ferağiyenin hemen icra ettirilmesi rica olunur. 27 haziran 325.

Derkenar :

Hâkan-ı sâbık Abdülhamid han hazretlerinin hayat-ı hümâyunlarının ordunun zaman ve kefaletinde olarak taht-ı temine alınmış olduğuna ve müşarünileyhin ilâ âhirilömür Selânik'de bırakılıp İstanbul'a nakledilmeyeceğine dair birinci ve ikinci ordu müfettişi ve Dersaadet hareket ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa hazretlerinden vârid, sureti balâda muharrer telgrafnâmede münderiç teminatı teyiden tahtim eyleriz.

22 cemaziyelâhire sene 1327 ve 28 haziran 1325

Erkânı Harbiye Reisi	Üçüncü Ordû-yı Hümâyun kumandanı
Mirliva	Ferik
Ali Rıza bin Süleyman	Mehmed Hâdi
Hâkan-ı müşarün ileyhin	Erkânı Harbiye Birinci
muhafaza memuru	Şube Müdürü
Kolağası	Kaymakam
Rasim Celâleddin bin Fazlı	İsmail Halil Recâî Manastır

Abdülhamid'in İstanbul'a nakli :

Bulgar, Yunan ve Sırp'lar'la yapılmakta olan (1911) Balkan muharebesinde ordularımızın mağlûbiyetlerinin temadisi, Rumeli'deki vilâyetlerimizin elden çıkmasını mûcib oluyordu; bu vaziyet sebebiyle Selânik'te oturtulmakta olan Abdülhamid'in oradan çıkarılarak emin bir mahalle nakledilmesi hükümetçe muvafık görül-

müştü; bunun için o tarihte iktidar mevkiinde bulunan ve hiçbir hizmeti görülmeden kendisine İttihad ve Terakki muhalifleri tarafından *Büyük Kabine* adı verilen Gazi Ahmed Muhtar paşa kabinesi, sâbık hükümdarın Selânik'te muhafazası mümkün olamayacağından bahs ile İstanbul'da Beykoz kasrında oturmasını münasip görmüş ve bu kasrın noksanlarının ikmaline kadar muvakkaten Beylerbeyi sarayında oturmasını kararlaştırıp o suretle pâdişahın iradesini almıştır¹. Bu karardan birkaç gün sonra Beykoz kasrından vazgeçilerek Abdülhamid'in yanmış olan Çırağan sarayı yanındaki şehzâde Selâhaddin efendinin oturmakta olduğu dairede ikameti muvafık görülerek 4 zilkade 1330 tarihli arize ile iradesi çıkmıştır²; fakat düşünülmüş, taşınmış sâbık hükümdarın şu aralık İstanbul'a celbi uyamiyacağıın-

¹ Mabeyn-i Hümâyun-ı Mülûkâne
Baş kitabeti
153

Ahval-i hazıraya nazaran hâkan-ı sâbık hazretlerinin Selânik'te muhafazası kesb-i müşkilât edeceğinden ve bilâhare de nakli taassur eyliyeceğinden müşarünileyh hazretlerinin cihet-i askeriyeye dikkat-i mahsusa altında olarak hemen Dersaadete nakliyle Beykoz kasrında muhafazası ve kasr-ı mezkûr tanzim edilinceye kadar muvakkaten Beylerbeyi sâray-ı hümâyununda ikamesi hususunun istizanı meclis-i vükelâca tezekkür olunduğunu mutazammın 26 şavval 330 tarihli ve 176 numaralı tezkire-i hususiye-i sadaretpenahileri ledelarz manzûr-ı âli olarak mucebince irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahı şeref müteallik buyurulmuş olmağla olabatta emr-ü-ferman hazret-i veliyülemrindir. 26 şevval sene 330 ve 25 eylül sene 325.

Serkâtib-i hazret-i şehriyari namına
mabeyn-i hümâyun kâtiplerinden
Nüzhet

² Bab-ıâli
Meclis-i mahsus
1966

Mehmed Reşad

Ahval-i hazıraya nazaran hâkan-ı sâbık hazretlerinin Selânik'te muhafazası kesb-i müşkilât edeceğinden ve bilâhare nakli de taassür eyliyeceğinden müşarünileyh hazretlerinin cihet-i askeriyeye dikkat-i mahsusa altında olarak hemen Dersaadet'e nakliyle Çırağan sâray-ı hümâyununda Salahaddin efendi hazretlerinin ikamet buyurdıkları kısımda ikamesi meclis-i bendegânemizece münasip gibi mütalea olunmakta ise de keyfiyyet bilvücûh rey ve irade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahiye mütevakkıf bulunduğu muhât-ı ilm-i âli

dan 10 zilkade sene 330 (21 ekim 1912) bir heyet-i vükelâ mazbata-sıyla Bursa'daki kasr-ı hümayunda oturmasına karar verilmiştir ¹.

Sûreti vesikalar arasındaki bir tahrirattan anlaşıldığına göre, Bursa kasrının müşarünileyhin ikametine kâfi gelmiyeceği ve tevsi ve ikmalî de hayli vakte mütevakkıf olduğu gözönüne alınarak en son şekil olarak sâbık hükümdarın İstanbul'da Beylerbeyi sarayında oturtulması tekrâr etmiştir.

Hal-i hazır vaziyetin zarurî icablarından olarak Abdülhamid'e İstanbul'a nakledileceği söylendiği zaman, malûm vehmi sebebiyle, bunu hoş karşılamamış ve Selânik'te bırakılmasını istemiş ise de, Balkan harbi vaziyeti ve mağlûbiyet sebebiyle, naklin zarurî

buyuruldukta katibe-i ahvalde emr-ü-ferman hazret-i veliyyülemir efendimizdir.

Fi 4 zilkade sene 330 ve 2 teşrin-i evvel sene 328.

Şeyhülislâm	Şuray-ı Devlet resi	Sadr-ı âzam
Mehmed Cemaleddin	Mehmed Kâmil	Gazi Ahmed Muhtar
Dahiliye nazırı	Adliye nazırı	Harbiye Nazırı
Daniş	Abdürrahim	Nâzım
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Nafia Nazırı	Hariciye nazırı
Mustafa Reşid	Salih Hulusi	Gabriel
Maliye nazırı	Maarif Nazırı	Bahriye nazırı
Abdurrahman	Said	Mahmud Muhtar
Evkaf-ı Hümayun nazırı	Posta telgraf ve Telefon nazırı	
Mehmed Fevzi		Sabri

¹ Bab-ı âli
Meclis-i Has
2022

Rumeli'nin ahval-i hazırasından dolayı hâkan-ı sâbık hazretlerinin cihet-i askeriyeye dikkat-i mahsusa altında olarak Dersaadete nakliyle Çırağan sâray-ı hümayunu kurbinde Salâhaddin efendi hazretlerinin ikamet eyledikleri dairede ikamesi heyet-i bendegânemizin kararıyla makrun-ı müsaade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahi olup ancak müşarünileyhin şu aralık Dersaadete celbi münasip olamayacağı anlaşıldığından Bursa'da vaki kasr-ı hümayunda iskânı merhun-ı irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahî bulunduğu tezekkür kılınmış olmağla katibe-i ahvalde emr-ü-ferman hazret-i veliyyülemrindir.

Fi 10 zilkade sene 330 ve 8 teşrin-i evvel sene 328.

Şuray-ı Devlet resi	Şeyhülislâm	Sadr-ı âzam
Mehmed Kâmil	Mehmed Cemaleddin	Gazi Ahmed Muhtar

İlâ

Bursa vilâyeti vasıtasıyla Bursa kasrının hazırlanması hakkındaki vesika sureti dört numara ile makalenin sonuna konmuştur.

olduğu kendisine anlatılmıştır¹. Abdülhamid'in nakli deniz yoluyla olabileceğinden, Yunan donanması tarafından herhangi bir taarruz ihtimali gözönüne alınarak Alman sefaretine yapılan müracaat üzerine sefarete ait *Lorley* vapuru yollanmış ve keyfiyet şifreli telgrafla Selânik valiliğine bildirilmiştir².

Abdülhamid'in naklinde kendisine bir su-i kast yapılacağına dair gönlüne bir korku gelmemesi için kendi damadı ve adliye nazırı Abdurrahman paşâzade Arif Hikmed paşa ile Sultan Abdülaziz'in damadları Maarif nazırı Mehmed Şerif paşa, *Lorley* vapuruyla Selânik'e gönderilmişler ve İstanbul'dan başka bir mahalle nakledilmeyeceğine dair hükümet namına Abdülhamid'e teminat vermeğe memur edilmişlerdir³.

Lorley vapurunun Selânik'e hareketi cihetiyle Çanakkale boğazından dışarı çıkmasına — çünkü muharebe sebebiyle boğazlar kapalı bulunuyordu — müsaade edilmiş⁴ ve vapur 15 zilkade

¹ Bu hususta 20 zilkade 330 ve 18 teşrin-i evvel 328 tarihli meclis-i vükelâ kararı sureti beş numara ile makalenin sonundadır ; bu tarihten bir iki gün evvel Gazi Ahmed Muhtar paşa kabinesi istifa etmiş ve yerine Kâmil paşa kabinesi gelmişti.

² Müstâceldir.

Mabeyinden şifreli telgraf

Selânik vilâyetine

Alman sefaretinin maiyyet vapuru oraya azimet etmiştir. Vusûlünde hâkan-ı sâbık hazretlerinin maa aile irkâbiyle İstanbul'a izamı.

13 teşrin-i evvel sene 328

Sadr-ı âzam

Gazi Ahmed Muhtar

³ Damad paşalardan Arif Hikmet paşaya yazılan tezkire müsveddesi :

Selânik'in ahval-i hazıra-i harbiyesinden dolayı maruz olduğu muhatarâta binaen hâkan-ı sâbık hazretlerinin orada devam-ı ikametleri katiiyyen gayri caiz olduğundan, zat-ı devletleriyle devletlu atûfetlu Mehmed Şerif paşa hazretleri Alman sefaretini maiyyetine memur *Lorley* vapuruyla Selânik'e azimet ve Dersaadet'te Çırağan sarayında daire-i mahsûsada ikamet buyuracakları Dersaadet'ten gayri bir mahalle izam kılınmıyacaktıkları hakkında kendilerine hükümet-i seniyye namına teminat-ı kaviyye itasiyle maa aile ihtiramat-ı lâyika ile Dersaadet'e îsaline ve esbab-ı istirahatlerinin istikmaline himmet buyurulması siyakında. 15 zilkade sene 330 ve 13 teşrin-i evvel sene 328.

⁴ Telgraf

2072

Harbiye nezaretine

Alman sefaretini maiyyetine memur olup yarın Bahr-i sefide azimet ve birkaç gün sonra avdet edecek olan *Lorelay* [*Lorley*] vapurunun azimet ve avdetinde boğazdan mürur ve duhulüne müsaade edilmesi tensip olunmuştur. İcâbeden-

1330 (1912 kasım) tarihinde İstanbul'dan hareket etmiştir. Bir taraftan Lorley vapuru Abdülhamid'i almak üzere Selânik'e gönderilirken, diğer taraftan da daha evvel bunun ikametine tahsis edilmiş olan Çırağan sarayındaki yanmamış kısmın hazırlanmasından vazgeçilerek ¹ Beylerbeyi sarayının son olarak ikametgâh olması tensip edilmişti.

Lorley vapuru Selânik'e giderek Abdülhamid ile aile ve maiyyetini aldıktan sonra Çanakkale'ye gelmiş ve keyfiyet damad paşalarla Çanakkale mutasarrıfı taraflarından 21 zilkade 330 tarihli telgrafla Bab-ı âli'ye bildirilmiş ² ve vapurun ertesi günü saat dörde doğru İstanbul'a geleceği arzedilmiştir. Bunun üzerine Bab-ı âli, keyfiyetten sarayı haberdar etmiş ve pâdişah da sabaha karşı İstanbul'a gelmesi muhtemel olan vapurun doğrudan doğruya Beylerbeyi önüne giderek Abdülhamid'in bütün maiyyetiyle erkenden oraya çıkarılmasını ve ona göre tertibat alınmasını irade etmiştir ³.

lere telgrafla tebliğât ifası hariciyece harbiye nezareti vekâletine telgrafla iş'ar olunmuştur.

Sadr-ı âzam

¹ Mabeyn-i hümâyun-ı mülûkâne
Başkitabeti
176

Hâkan-ı sâbık hazretlerinin ikametine tahsis olunan daireye Maslak kasrındaki mefruşat ile Beylerbeyi saray-ı hümâyununda mevcut ve hazine-i celile-i maliyeye ait dolap ve karyola ve teferruatının nakli ve perde ve halı ve soba gibi eşyay-ı lâzime-i sairinin de hükümetçe müsareaten tedariki, velhasıl müşâ-rünileyh hazretlerinin Selânik'te ordu köşkünde ikameti esnasında olduğu veç-hile emr-i idare ve muhafazası ile her türlü esbab-ı istirahatinin istikmalî şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahî icab-ı âlisinden olmağla olbabta emr-ü-ferman hazret-i veliyülemrindir. 16 zilkade 330 ve 14 teşrin-i evvel 328.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Ali Fuad

Tezkire-i hususiyye

² Hâkan-ı sâbık hazretlerini hamil olan Lorelay vapurunun yarın kablezzuhur dörde doğru İstanbul'a muvasalati muhtemel bulunduğunu ve olbabta bazı ifadeyi havi Arif Hikmet ve Şerif paşalarla kal'a-i sultaniye mutasarrıflığından alınan bu iki kıta telgrafname leffen takdim kılınmağla atebeyi ulyaya arzı mütemennadır.

21 zilkade 330 ve 16 teşrin-i evvel 328.

³ Mabeyn-i Hümâyun-ı Mülûkâne
Başkitabeti

Hâkan-ı sâbık hazretlerini hâmil Lorelay vapurunun yarın kablezzuhur

Abdülhamid'in son günleri ve ölümü :

İkinci Abdülhamid, Selânik'ten İstanbul'da Beylerbeyi sarayına nakledildikten sonra beş buçuk sene daha yaşamıştır; ölümünden bir müddet evvel, yani şubatın beşindenberi hasta bulunuyor, nezlesi olduğunu söylüyor, midesinden şikâyet ediyor ve hususî doktoru kaymakam Atif Hüseyin bey tarafından tedavi olunuyordu. Vefatından bir gün evvel doktoru Atif beyin sarayda bulunmadığı bir gece zevali saat yirmi buçukta hastalığı ağırlaştığından Atif Hüseyin bey gelinceye kadar Beylerbeyi hastahanesi tabiblerinden Elkiboyadis ve Nikolaki Parasküvayidis beyler davet olunmuşlar ve daha sonra da Atif Hüseyin bey gelmiştir.

Bu tabiblerin görüşlerine göre Abdülhamid, zor nefes alıp vermekte ve her iki ciğerinde ve hususiyle sağ ciğerinde pek şiddetli ihtikan bulunup kalbi de zayıf atmakta imiş. Buna binaen tedavi olmak üzere kuru hacamat ile dahilden kalbi kuvvetlendirici ve müdrir olarak ispartein ve teobromin vermişler, bunun neticesinde hastada biraz salâh hasıl olmuş ise de hastalık vehametini muhafaza ettiği için bir tıbbî müşavereye lüzum görmeleri üzerine keyfiyeti hükümete bildirmişlerdir.

Bunun üzerine 1334 senesi şubatının otuzuncu pazar günü (23 şubat 1918) sabahleyin Harbiye nezaretinden, Tıp Fakültesi reisi müderris ¹ Âkil Muhtar ve Taksim hastahanesi başhekimisi Rifat beylere verilen emir üzerine bunlar hemen Beylerbeyi sarayına giderek Abdülhamid'in hususî tabibi Atif Hüseyin bey ve diğer

saat dörde doğru İstanbul'a muvasalatı muhtemel bulunduğunu mutazammin 21 zilkade 330 tarihli tezkire-i hususiyye-i sadaretpenahileri melfuf iki kıta telgrafname ile beraber ledelarz manzur-ı âli buyuruldu; reviş-i iş'ara nazaran mezkûr vapurun zaten Dersaadete muvasalatı sabaha karşı vukubulacağı anlaşılmış olduğundan vapurun doğrudan doğruya Beylerbeyi saray-ı hümayunı pişgâhına azimle müşarünileyh hazretlerinin sabahleyin erkenden saray-ı hümayun-ı mezkûre çıkarılması ve ana göre tertibat-ı lâzimenin icrası şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i pâdişahi iktizay-ı âlisinden bulunmuş olmağla olbatta emr-ü-ferman hazret-i veliyülemrindir. 21 zilkade sene 330 ve 19 teşrin-i evvel 328.

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Ali Fuad

¹ Darülfünun ismi altındaki Üniversite teşkilâtında Fakülte reisi dekan ve müderris de profesör mukabili idi.

iki doktorla görüşüp yapılan tedaviyi öğrendikten sonra sabah saat onbirde hastayı birlikte muayene etmişlerdir.

Vesikalar arasındaki 10 şubat 1334 tarihli ve altı numaralı raporda görüleceği üzere müşterek muayene neticesinde hastadan kan almışlar ve dahilen kullanılmak üzere birtakım güllaçlar tavsiye etmişlerdir. Kan alma neticesinde Abdülhamid, çektiği ıztırabın kalmadığını ve doktorların gidebileceklerini söylemiş, anlar da öğleden sonra yanından ayrılmışlar ve raporlarını vermişlerdir; bu müşterek raporun son kısımlarında, hastanın muayeneden evvelki akşam yemeğinde fazla miktarda et, balık, börek ve pirinç unlu hamur tatlısı yediği ve rahatsızlığın bundan iki saat sonra meydana geldiği ve müşhil olarak manyezi ve sinameki alınmış olduğu beyan edilmektedir.

Bu konsültasyondan ve tabiblerin ayrılmalarından bir müddet sonra hastalık artmış ve aynı günün akşamı Abdülhamid vefat etmiştir; Bunun üzerine o günün akşamı saat onda ölünün muayenesi için tabiblerden müteşekkil bir heyet çağrılmıştır. Bu heyet Darülfünun [Üniversite] Tıp Fakültesi reisi [Dekani] müderris [Profesör] Doktor Âkil Muhtar, Sıhhiye müdür-i umumî vekili Doktor Adnan¹ Harbiye nezareti sıhhiye dairesi üçüncü şube müdürü Doktor Miralay Sadık, Gülhane hastahanesi başhekimi ve müdiri Kaymakam Z. Zelling ve İstanbul Alman hastahanesi başhekimi Schleich, sıhhiye müfettiş-i umumî muavini Binbaşı İbrahim Refik² ve Taksim hastahanesi başhekimi Rifat³ ve Abdülhamid'in hususî tabibi kaymakam Atıf Hüseyin bey bulunmuşlardı.

Karyolasında sırt üstü uzatılmış olan ölüyü iyiden iyi muayene eden tabibler, vücudunda hiçbir cebir eseri ve tardîd ve cerhaya tesadüf edilmediğini ve mevcut raporlardan anlaşılacağı üzere ihtikanürree ve özîmây-ı reevî neticesinde husule gelen zâf-ı kalbten öldüğünü tesbit ederek sureti vesikalar arasına konmuş olan yedi numaralı müşterek raporu vermişler ve hastanın son vaziyeti hakkında bir de protokol imzalamışlardır ki, bunun sureti de sekiz numara ile makalenin sonuna konulmuştur. Protokoldeki kayda göre Abdülhamid orta boylu idi.

¹ İstanbul Milletvekili sayın Doktor Bay Adnan Adıvar.

² Sıhhiye vekili ve Başvekil olan merhum Dr. Refik Saydam.

³ Rifat bey merhum, Sivil etibbadan olup Selânikli'dir; doktorlar arasında büyük Rifat bey diye tanınırdı.

Sultan Abdülhamid han-ı sâni, 1258 şaban'da (1842 ekim) doğmuş 1293 şaban 11 (1 eylül 1876) da biraderi beşinci Sultan Murad'ın yerine pâdişah olmuş ve 7 rabiulâhir 1327 (27 nisan 1909) senesinde Milâdî hesabı üzere otuz iki sene yedi ay üç gün hükümdarlık ettikten sonra ¹ 1336 rabiulâhir 28 (23 şubat 1918) pazar günü akşamı yetmiş yedi yaşında vefat etmiştir ².

Ölümünün ertesi pazartesi günü âdet ve teâmül üzere nâşının Topkapı sarayına nakliyle orada techiz ve tekfini yapıp cenaze namazı kılındıktan sonra ezanî saat dokuzda (ikinci zamanı) tertip olunacak cenaze alayı ile büyük babası İkinci Sultan Mahmud'un türbesine defnedilmesine irade çıkmış ³ ve saltanatta ölmüş bir hükümdar gibi kendisine yapılan merasimle defnedilmiştir. Vefatı birinci cihan harbinin buhranlı zamanına ve İstanbul halkının muharebe dolayısıyla açlık ve perişanlık anlarına tesadüf ettiğinden dolayı bunun saltanatı devrinde her şeyi ucuz yiyen ve bulan halkdan bazıları teessürlerinden dolayı (bilhassa kadınlar) cenaze alayı giderken *biz senin zamanında aç değildik*, diye bağrışmışlardır.

* *

Abdülhamid'in Beylerbeyi sarayından nâşının naklinden sonra yatak ve istirahat odalarının kapıları muhafaza kumandanı kaymakam Rasim Celâleddin beyin emri üzerine muhafızlık zabitlelerinden Ali Rıza ve Zekeriya beyler taraflarından mühürlenmiş

¹ E. de Zambaur hal'ini 6 rabiulâhir gösteriyor.

² Sultan Hamid'in ölümünden beş ay sonra da (23 ramazan 1336) biraderi Beşinci Sultan Mehmed (Reşad) vefat ederek Eyüp'te yarptırdığı mektebinin (orta okul) yanındaki türbesine defnedilmiştir.

³ Telgraf. Mahrac: mâbeyn-i hümayun müstaceldir.

Makam-ı sâmi-i cenab-ı vekâletpenahiye

Hâkan-ı sâbık Sultan Hamid han hazretlerinin bugün irtihalleri vukuuna binaen naaş-ı mağfired nakışlarının deeb-i dirin-i saltanat-ı seniyyeye tevfikân yarın sabah Beylerbeyi saray-ı hümayunundan suret-i hususiyede Topkapı saray-ı âlisine nakliyle orada techiz ve tekfinleri icra ve salat-ı cenaze eda edildikten sonra ezanî saat dokuz raddelerinde tertib olunacak alay-ı vâla ile kaldırılarak cedd-i emcedleri Sultan Mahmud Han-ı sâni hazretleri türbe-i şerifelerine definleri irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahî icab-ı âlisinden olmağla olabta. 10-2-34

Serkâtib-i hazret-i şehriyari
Ali Fuad

ve bunu müteakip şeyhulislâmlıktan gönderilen müsteşar Kâmil Efendi tarafından da malî 12 şubat 1334 (25 şubat 1918) salı günü bir heyet huzurunda bu odalar ayrıca mühürlenmiştir. Bundan dört gün sonra, yani 16 malî şubat cumartesi günü sadaret makamından verilen emir üzerine Harbiye nazırı ve Başkumandan vekili Enver ve âyan azasından Salih Hulusî paşalar ¹ ile Şûray-ı devlet mülkiye ve maarif daireleri reisi Hazım bey ve Meşihat müsteşarı Hüseyin Kâmil efendi, Saray muhafızı Rasim ve muhafız zabitlerinden Ali Rıza ve Zekeriya beylerle harem ağalarından Nureddin ve Şehrüddin ağaların huzurlariyle bu odalar açılarak gözden geçirilmiştir; bundan sonra Abdülhamid'e ait eşyanın sayılıp tesbit edilmesi için bu 16 şubattan başka 17 ve 20 şubatve 2 ve 12 mart tarihlerinde de Beylersarayına giden heyet aşağıdaki müşterek raporu vermişlerdir.

Huzur-ı Sâmi-i Sadaretpenâhiye

Bin üçyüz otuz dört senesi mâh-ı şubatın onuncu pazar günü vefat eden hâkan-ı sâbık merhum Abdülhamid han-ı sâni hazretlerinin ikamet buyurdıkları Beylerbeyi sarayının merhum-ı müşarünileyh hazretleri tarafından yatak ve istirahat odaları ittihaz olduğu anlaşılan ve müşarünileyhin irtihalinin ertesi pazartesi günü naaş-ı mağfiret nakışlarının çıkarılması akibinde sâray-ı mezkûr muhafızı kaymakam Rasim Celâleddin bey tarafından verilen emir üzerine muhafızlık zabitlerinden binbaşı Ali Rıza ve Zekeriya beyler tarafından tahtim edildiği beyan olunan iki oda ve ittisalindeki hamam odasının aşağı ve yukarı kapıları hanedan-ı saltanat nizamaamesinin onbeşinci maddesine tevfikân câ-nib-i celil-i meşihatpenahîden îzam buyurulan müsteşar-ı meşihat Kâmil efendi tarafından 12 şubat sene 1334 salı günü muhafız-ı mûmaileyh ile mukaddema temhir eden mûmaileyhima Ali Rıza ve Zekeriya beyler ve harem ağalarından Nureddin ve Şehrüddin ağalar hazır oldukları halde odalar açılmaksızın mevzû mühürler yanına kırmızı mumla mühürlenmiş ve 16 şubat sene 1334 cumartesi günü makam-ı sami-i sadaretpenahîden verilen emir üzerine Harbiye nazırı ve başkumandan vekili Enver paşa hazretleri ile saray muhafızı mûmaileyh Rasim Celâleddin ve binbaşı Ali Rıza

¹ Salih Hulusî paşa, millî mücadele esnasında 1920 martında İstanbul hükümetinin sadr-ı âzamı olmuş ve yirmi dört gün sonra istifa etmiştir. Babası liman reisi Dilâver paşadır; Salih paşa 1939 'da İstanbul'da vefat etmiştir.

ve Zekeriya beyler ve harem ağalarından Nureddin ve Şehrüddin ağalar ve heyet-i acizanemiz hazır bulunduğumuz halde bâdezeval saat dördte sâlifülarz mühürlenene odalardan yatak odası olduğu beyan olunan sarayın zemin katında ve kara cihetinde cenup ve şarka nazır köşedeki odanın iki kanadlı kapısı üzerinde mühürler fek edilerek içeriye girildikte mezkûr oda mustatilimsi bir oda olup şarka nazır kafesli iki ve cenuba nazır kezalik kafesli bir pencere, ki cem'an üç penceresi bulunduğu ve kapının sağında bir tuvalet masası ve yanında edviye ve saire şişeleri ile memlû aynalı beyaz lâke bir dolap ve onun yanında kezalik lâke bir karyola bulunup üzerinde vişne çürüğü renginde peloşdan berradiye ve cevanib-i erbaası "yilyan,, bir paravana ile muhat ve baş ve yan tarafına Hereke mensucatından mamul birer yastik mevzu bulunduğu ve odanın cihet-i cenubiyesinde kadın efendilere mahsus iki madenî karyola ve mağfur-ı müşarünileyhin karyolasının ayak ucunda bir uzun sandalye ve mukabilinde bir dolap ve kapının sol cihetinde kadın efendilere mahsus bir konsol ve bununla pencere arasında yanyana ve aynalı iki dolap ve ortada çini beyaz bir soba, bunun arkasında üzerine mağfur-ı müşarünileyhin sigara takımları ve saire mevzû bir masa görülmüştür. Açılan dolaplardan salifülbeyan şark cihetindeki pencere yanında bulunan dolapta biri büyük ve diğeri küçük olmak üzere iki el çantası bulunup büyük çanta derununda kilitsiz iki vida ile kapatılmış ve üzerine sarılmış kâğıdın birkaç mahallinden kırmızı mumla ve hâkan-ı merhumun mühr-i zatisiyle mühürlenmiş tahtadan mamul ufak bir kutu zuhur etmiştir; mezkûr kutu açılarak muhteviyatının muhtelif hacimlerde pırlantadan ibaret olduğu görülmekle yine kapatılarak çantaya konulmuş ve çanta derununda muhtelif renklerde atlas ve örme ibrişim ve beyaz bezlerden mamul dokuz adet küçük keselerde altın liray-ı Osmanî nukud ve çantada kâğıtlara sarılı bank-ı Osmanî cekleri ve Rayiş Bank namındaki Alman bankası tahvilâtı zuhur etmiş ve vaktin adem-i müsaadesine binaen bunlar bilâ-tâdat hemen oldukları gibi tekrar mezkûr çantalara vaz ve üzerleri taraf-ı acizânemizden bittemhir beray-ı muhafaza sâray-ı mezkûr muhafızı kaymakam-ı mûmaileyh Rasim beye tevdi edilerek oda kapısı kelevvel tahtim edilmiştir.

17 şubat sene 1334 pazar günü heyet-i acizanemizle hâkan-ı merhumun verese-i kibarı taraflarından gönderilen vekiller ile adliye nezaret-i celilesinden gelen muhalefat-ı umumiye kassamı Ahmed Kâmil efendi ve Eytam müdiri Refik bey hazır oldukları halde mezkûr çantalar tekrar açtırılarak derunundaki keseler muhteviyatı bittâdat cem'an iki yüz yetmiş beş liray-ı Osmanî ve kırk bir kuruş nakid ile bazıları yüzer ve bazıları beşer yüz liralık tevarih-i muhtelif ve numaralar ile murakkam Osmanlı bankasına mahsus on altı bin beşyüz liralık yüz otuz bir adet çek ve Rayiş Bank namındaki Alman bankasının yüzde üç buçuk faizli kezalık muhtelif tarih ve numaralar ile murakkam dokuz kıta'da yedi yüz otuz bin markı muhtevi tahvilât ve mârelarz vidalı ve miftahında yirmi iki santimetre tul ve beş buçuk santimetre arzında ve miftahından esfele doğru on santimetre umkunda zû mustatil-ül-adlâ tahtadan mamûl bir kutu derunundaki mücevherat bir çift küpe ve yüzükten maada bir çok pırlantalar olduğu görülmüş ve bunların tâdadı ve bir muhammin vasıtasıyla kıymetlerinin takdir ve tahmini vakte muhtaç olduğundan bulunduğu hal üzere yine kutu derununa vaz edilerek mezkûr çanta içine konmuş ve üzeri kassam-ı müşarünileyh ve Eytam müdürü ve verese-i kibar ve sigar vekil ve vasileri taraflarından bittemhir saray muhafızı mûmaileyh Rasim Celâleddin beye tevdi edilmiştir.

20 şubat sene 1334 çarşanba günü heyet-i acizanemizle kassam-ı müşarünileyh ve Eytam müdürü ve verese-i kibar ve sigar vekili ve vasileri kelevvel hazır oldukları halde sâlifülarz yatak odası küşad edilerek kütüb ve evrak-ı mevcude tetkik ve eşyay-ı beytiyye kassam-ı müşarünileyh tarafından tahrir edilmiş ve bu miyanda yüz seksen yedi liralık evrak-ı nakdiye ve üç adet yüzer kuruşluk altın liray-ı Osmanî ve bin iki yüz yirmi dokuz kuruşluk sim mecidiye ve aksamı zuhur etmiş ve bunlar kassam tarafından bilahz sâlifülbeyan nukudun bulunduğu sanduğa vazolunmuş ve oda içinde dolaplarda mevcut elbise ve edviye ve saireye dair eşya sebt-i defter edilerek mukabilinde yani deniz tarafındaki odaya geçirilmiştir. Bu odada mevcut elbise ve saire dahi tahrir edilerek yatak odası ittisalinde kâin hamam odası açılmış ve dahilinde mevcut sandıklar ve bavullar ledelmuayene içlerindeki elbise ve çamaşır ve marangozluğa ait alât ve edevat görülüb birer numara vaz'ıyla bittahrir sarayın üst katında kâin odalar-

dan birine nakl ve kapısı kassam ve verese vekilleri taraflarından temhir ve bahçede kâin ahırda yirmi bir reis küçük ve büyük süt inekleri ile boğa ve buzağular dahi sebt-i defter edilmiştir.

2 mart sene 1334 cumartesi günü yine heyet-i acizanemizle kassam-ı umumî ve eytam müdürü ve verese vekil ve vasileri hazır oldukları halde şehremanetinden celbedilen darbhane müteahhidi Arşod efendi tarafından sâlifülarz kutu derunundaki mücevherat mendil ile silmek suretiyle bilmuayene büyücekleri münferiden ve küçükleri bir takım aksama tefrik ile vezn ve tahmin-i kıymet ettirilmiş ve büyük taşlar arasında pembe renginde zuhur eden büyücek bir elmas muhammin-i mûmaileyh Arşod efendi tarafından mendil ile silindikte esasen beyaz elmas olduğu halde kırmızı boya ile telvin edilmiş olduğu tezahür etmiş ve bu mücevherattan bir az büyücek olan kısımlarının adetleri bin iki yüz elli ikiye ve kıymet-i muhammeneleri de yüz doksan sekiz bin sekiz yüz on lira ve üç çeyrek liraya balığ olmuş ve küçük kısımlarının tâdadı kabil olamayacağı cihetle pırlantaya mahsus kalbur vasıtasıyla yarımşar buğdaya varıncaya kadar kısımlara tefrik ve bilvezin kıratları tayin ve kıymetleri tahmin ettirilerek küçük ve büyük umumunun mecmu kıratları yedi bin beş yüz otuz üçe ve kıymet-i muhammene-i mecmuaları dahi iki yüz kırk beşbin doksan lira ve bir çeyrek liraya balığ olmağla cümlesi yine mezkûr kutuya vazedilerek sâlifülarz altın nükud ve evrak-ı nakdiye ve cek ve tahvilât ile beraber yine mezkûr çantaya vaz ve üzeri kassam-ı umumî ve eytam müdürü ve verese-i müşarünileyh vekil ve vasileri taraflarından bittemhir saray muhafızı mûmaileyh Rasim beye tevdi edilmiştir.

Fi 12 mart sene 1334 salı günü heyet-i acizanemizle kassam-ı umumî ve eytam müdürü ve verese vekil ve vasileri hazır oldukları halde hanedan-ı saltanat meclisi âlisince ittihaz buyurulduğu beyan buyurulan karara ibtinâen adliye nazırı beyfendi hazretleri tarafından eytam müdürü Refik beye verilen emir üzerine berveçhi mâruz mücevherat ve sim-ü-zer nükud ve evrak-ı nakdiye ve cek ve tahvilâtı muhtevi çantanın Bank-ı Osmanî'ye tevdi beyan edilmiş olmağla mezkûr çanta üzeri heyet-i âcizanemiz ile kassam-ı umumî ve eytam müdürü ve bilcümle verese ve varisleri tarafından bittemhir büyücek bir bohçaya sarılarak üzeri dahi kassam-ı umumî

tarafından mühr-i resmiyle bâdettemhir seyr-i sefain şirketinden celb edilen istanbot-ı mahsusla ve binbaşı Rıza bey maiyyetinde iki nefer muhafız asker ve zevat-ı mûmaileyhim refakatlariyle Galata'da Bank-ı Osmanî'ye tevdi edilmiştir. Hanedan-ı saltanat nizamnamesinin onbeşinci maddesinin fıkra-i âhiresinde muharrer olduğu veçhile mağfur-ı müşarünileyh hazretlerine ait odadaki eşyanın esnayı tahririnde siyaset ve müdafaa-i mülk ve vatana ait bir gûna evrak görülmemiş ve ancak Kâğıthane ve Maslak civarında kâin iki kıt'a çiftliklerinin birini şehzâdegândan Nureddin ve diğerini Abid efendiler uhdesine terk ettiklerinden bahsile muamele-i lâzimesinin defterhane-i hâkanice ifası temennisine dair bir varaka görölüp kassam efendiye tevdi ve hâkan-ı müşarünileyh hazretlerinin Alman bankalarına mevdu olup evvelce hazine-i devlete terk ve teberrû buyurmuş oldukları nukud ve saireye müteallik bazı evrak-ı âdiyenin asıl ve suret ve müsveddeleri bilahz yirmi üç kitadan ibaret olduğu halde hanedan-ı saltanat meclis-i âlisince görölmek üzere mahtum bir zarf içinde ve müşarünileyh hazretlerinin isimleri mahkûk gümüşten mamûl örme çanta derununda bazı isim ve bazı tuğra mahkûk altından masnû biri hatem diğerleri mühür ve kan taşlı ve çiçekli madalyonların hazine-i hümayuna vaz'ı teamül-i kadimi icabından bulunmuş olduğu cihetle mezkûr hatem ve mühür ve madalyonlar dahi diğer mahtum bir zarf derununda olarak merbuten takdim kılınan ilmühaber meâlinden müsteban olacağı üzere sadaret-i uzma müsteşarı Emin bey efendi hazretlerine tevdi edilmiştir. Müşarünileyh hazretlerinin isimleri mahkûk ve daima nezdinde bulundurdıkları rivayet edilen ve kadın efendi nezdinde olup da verese-i kibardan şehzâde Selim efendi hazretlerine tevdi edileceği ifade olunan biri altın çenberli kan taşına mahkûk mustatil ve diğeri necef, üç yüzlü mühür yevm-i mezkûrda Selim efendi hazretleri teşrif ederek müşarünileyhadan tesellüm etmiş ve ancak merbuten takdim kılınan müşarünileyhin hatemile mahtum varakadan müsteban olacağı üzere taraflarından yedleriyle hanedan meclis-i âlisine takdim edileceği beyan buyurulmuş olan mühürler küçük bir çanta içinde olduğu halde bir zarf içine konulup üzeri heyet-i acizânemiz tarafından temhir edilerek müşarünileyhin yedinde ibka edilmiş olduğu arz olunur. Olbabta ve katibe-i

ahvalde emr-ü-ferman hazret-i veliyülemrindir. Fi 3 C. sene 1336 ve fi 16 mart sene 1334 (1918).

Müsteşar-ı Meşihat-i Ulya	Şuray-ı Devlet	Âyandan
Mühür	Mülkiye ve Maarif Dairesi	Salih Hulust
Hüseyin Kâmil	Reisi	
1307	Hâzım	

Abdülhamid'in vefatına ait raporlarla protokol, sadaret makamından saraya yollanmış, bunlar pâdişah Sultan Mehmed Reşad tarafından görülüp hanedan-ı saltanat nizamnâmesi mucebince icabeden kayıt muamelesi yapıp vesikası tanzim edildikten sonra 10 cemaziyelâhir sene 336 ve 23 mart sene 334 (5 nisan 1918) tarihli tezkire ile usulen Bâb-ı âli arşivinde hıfzedilmek üzere Bâb-ı âliye yollanmış¹ ve aynı günde sadr-ı âzam vekili Enver paşa ile âyandan Ali Rıza ve Mahmud paşalar taraflarından imzalanmış bir tezkire ile Bâb-ı âli hazine-i evrakına (Başbakanlık arşivi) yollanarak saklanmıştır².

¹ Mabeyn-i hümayun-ı mülûkâne
Başkitabeti

Hâkan-ı sâbık Sultan Abdülhamid han hazretlerinin keyfiyyet-i irtihallerini mübeyyin 15 numaralı ve 11 şubat sene 334 (24 şubat 1918) tarihli tezkire-i hususiyye-i vekâletpenahileri ile tıyyar buyurulup arz-ı huzur-ı âli kılınmış olan protokol ile iki kита rapor üzerine bu kerre Dolmabahçe sahilsaray-ı hümayununda hanedan-ı saltanat nizamnamesi mucebince tanzim olunan vesika mezkûr nizamname ahkâmına tevfikân muamelât-ı muktaziyyenin ifası zımında bermentûk-ı emr-ü-ferman-ı hümayun-ı mülûkâne leffen savb-ı sâmi-i fahimanelerine irsal edilmiş ve mezkûr protokol ile raporlar dahi usulen hazine-i evrakta [Başbakanlık Arşivi] hıfzolunmak üzere aynen iade kılınmış olmağla olabta emr-ü-ferman hazret-i veliyülemrindir.

Fi 10 cemaziyelâhir 1336 ve Fi 23
mart 1334

Serkâtib-i hazret-i şehriyari
Ali Fuad

² «Beylerbeyi sahilsaray-ı hümayununda ikamet etmekte olan hâkan-ı sâbık sultan Abdülhamid Han-ı sâni bin cennetmekân Sultan Abdülmecid han hazretlerinin bin üçyüz otuz altı sene-i hicriyesi şehri-rabiulâhırının yirmi sekizinci ve bin üçyüz otuz dört senesi şubatının onuncu pazar günü ihtikanürree ve özimey-ı reevî neticesi tahaddüs eden zaaf-ı kalb sebebiyle mezkûr saray-ı hümayunda irtihal-i dar-i beka eyledikleri tabib-i hususileriyle etıbbay-ı müdaviye ve hükümetçe muayenelerine memur edilen diğeri etıbbay-ı mütehasısı taraflarından müştereken ita ve makam-ı sadaretten 10 numaralı ve 11 şubat 334 tarihli tezkire-i hususiyye ile arz-ı atebe-i ulyâ-kılınan protokol ile iki kита rapor mündercatından anlaşılmasına binaen şerefsadır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahi

Abdülhamid'e ait olup ölümünden sonra Beylerbeyi sarayında yanında bulunan evrakı Bâb-ı âli arşivine, mühür madalyonları da Topkapı sarayındaki hazine-i hümayuna gönderilmiştir¹. Mühürleri kadın efendide bulunup alınmıştır. Bu mühürlere biri üç veçheli olup bir yüzünde (Abdülhamid) ismiyle kazıldığı tarih olan 76 (1276) senesi ve ikinci yüzünde *Beduh* ve üçüncü yüzünde de *Gazi Abdülmecid goncası Abdülhamid* ibareleri vardır.

BU MAKALE DOLAYISIYLA BAZI VESİKA SURETLERİ

Bankadaki parasının verilmesi hakkında II. Abdülhamid tarafından Kredi Liyone Bankası direktörüne yollanan mektup müsveddesi

I

Kredi Liyone Bankası Direktörlüğüne

Efendim,

Fi 27 temmuz sene 1909 tarihlü mektubunuzun yedime vasıl olduğunu tasdik ederim. Bankanızdaki paranın altmış iki bin kûsur liradan ibaret olduğu tahattur edilmekte ise de paranın tarafıma hin-i iadesinde ilmühaberlerinin (sertifika dö depo) ia-

mentûk-ı âlisine tevfikân naaş-ı mağfiret nakışları cedd-i emcedleri cennetmekân Sultan Mahmud han-ı sâni hazretlerinin medfun buldukları türbe-i şerifeye defnedilmiş ve mezkûr raporlar usûlen hazine-i evrakta hıfzolunmak üzere ber mentuk-ı emr-ü-ferman-ı hümayun başkitabetten bâ tezkire-i hususiyye aynen Bab-ı âliye iade kılınmış olmağla hanedan-ı saltanat nizamnamesinin mevadd-ı mahsusası mucebince muamelât-ı muktaziyyenin ifası zımnında işbu vesika bit-tanzim tarafımızdan imza olundu.

10 cemaziyelâhire 1336 ve 23 nisan sene 334

Âyandan
Mahmud

Âyandan
Ali Rıza

Sadr-ı âzam vekili
Enver

¹ Mabeyn-i hümayun-ı mülûkâne
Başkitâbeti

Hâkan-ı merhum Sultan Abdülhamid han hazretlerine ait olarak Beylerbeyi sarayında zuhur eden evrak ile mühür ve madalyaları havi ve icabeden zevat canibinden mahtum olup makam-ı sami-i sadaretpenâhilerinden 27 numaralı ve 13 mart 1334 tarihli tezkire-i hususiyye ile arz-ı huzur-ı âli kılınan iki kıt'a zarf ber mentuk-ı emr-ü-ferman-ı hümayun-ı mülûkâne hanedan-ı saltanat umurunun rüyetine mahsus mecliste küşad ve muhteviyatı tetkik olunarak altı kıtadan ibaret olan salifüzzikr mühür ve madalyonlar meclis-i mezkûr karariyle usul ve emsaline

desi tabii olduğundan ol vakit miktar-ı sahihi taayyün edecek ve tediyeatınız ana göre vaki olacaktır.

Fi 18 mayıs sene 1909 tarihli mektubumun beynimizde mün'akit mukavele ahkâmına muvafık olmamasına gelince: işbu mukavelenin esnay-i vukuatta zâyi olduğunu ve münderecatının hatırdan çıkmış idiğini beyan eder ve mukavelenin sureti gönderilirse ahkâmına tevfik-i hareket edileceğini ve fakat mektubumun bir mühr-i mahsusle temhiri, icabât-ı mukavelenameden ise de bu mührün de zâyi edildiğini ilâveten dermiyan ederim.

Tarafınıza irsal olunan şu mektubum hükûmete tasdik ettirilmiş olduğundan buna itimad etmenizi ve dūr-ü-diraz muâmelâta hacet bırakılmaksızın ilmühaberleri (sertifika-dö-depo) tarafınıza iade edilmek şartıyla nezdinizdeki paramın bir memur-ı mahsus ile tarafıma irsalini rica ve işbu memur masarifinin tarafımdan tediye edileceğini beyan eder ve paranın yedime hin-i tesliminde Selânik Fransız konsolosunun dahi hazır bulundurulması mümkün olduğunu ityan ile ihtiramatımın kabulünâ temenni eylerim.

Fi 25 ağustos sene 325 ve fi 7 eylül sene 1909.

II

Abdülhamid'in Kredi Liyone Bankasındaki parasına dair geçen muamele

Harbiye nezareti

Tahrirat dairesi

Tahrirat kalemi

Beşinci Kolordü-yı Hümâyun [Kumandanı]

Ferik Hasan Tahsin paşa hazretlerine

855

Hâkan-ı sâbık tarafından Kredilyone bankasına tevdi olunan nukudun istihsali zımında bank-ı mezkûr aleyhine Dersaadet birinci ticaret mahkemesinde ikame edilecek dâva için hâkan-ı müşarünileyhten alınması lâzım gelip Maliye nezaret-i celilesinden bâ tezkire tisyar kılınan vekâletname sureti leffen gönderilmiş olmağla işbu vekâletnamenin sevabı misillü hâkan-ı müşarün-

tevfikan Topkapı saray-ı âlisindeki hazine-i hümâyunda lieclihıfz hazine-i müşarünileyha kethüdalığına tevdi olunmuş ve evrak-ı mebhûsün atba dahi usulen Bâb-ı âli hazine-i evrakında hıfzolunmak üzere aynen savb-ı sâmi-i daver-i azamilerine iade kılınmış olmağla olbabta emr-ü-ferman hazret-i veliyyülemrindir.

Fi 18 cemaziyelâhir sene 1336 ve fi 31 mart sene 1334.

Serkâtib-i hazret-i şehriyari

Ali Fuad

leyhe imza ve tahtim ve mukavelât muharrerliğinden de tasdik ettirilerek serian taraf-ı âciziye iade ve isbali hususuna masrûfi-i himem-i vâlâları mütemennadır.

Fi 4 receb 329 ve Fi 18 haziran 327

Harbiye Nazırı
Mahmud Şevket

Aslına mutabık olduğunu tasdik ederim

Hâkan-ı mahlûn muhafızı
Kolağası

17 haziran 327

Rasim Celâleddin

III

Abdülhamid'in Kredi Liyone Bankasındaki parasının bilmuhakeme alınması için sâbık hükümdarın Osmanlı Maliye nazırını vekil yaparak göndermiş olduğu vekâletnâme sureti

Dersaadet'te Kredi Liyone bankasında yirmi beş adet senet ile matlubum olan elli iki bin dörtyüz otuz bir Osmanlı lirası ile yetmiş beş kuruşun faizi müterakimiyle beraber mezkûr bankadan tahsil ve ahz ve kabzına Selânik bidayet mahkemesi muamelât muharrirliğinden musaddak 27 haziran 327 tarihli vekâletname ile tevkil eylediğim Hükûmet-i Osmaniye'nin maliye nazırı Nail bey efendinin birinci meclis-i ticaret mahkemesi huzurunda ikame edip taht-ı hükme aldırıldığı yetmiş üç bin yediyüz altmış bir lira on dört kuruştan masarif-i muhakeme ve ücret-i vekâletin balığ olduğu üçbin yediyüz altmış bir lira on dört kuruşun tenzilinden sonra mütebaki kalan yetmiş bin adet Osmanlı lirasını rıza ve muvafakitimle hükûmet-i Osmaniye'ye terk ve teberrû eylediğimden meblâğ-ı mahkûmün bih-i mezkûrun hemen KrediLiyone bankasından tahsil ve ahziyle yetmiş bin lirasını hükûmet-i Osmaniye'nin Maliye nezaretine ve mütebaki üç bin yediyüz altmış bir lira on dört kuruştan masarif-i muhakeme ile ücret-i vekâleti, ait olanlara tevdi ve teslim eylemesi için vekilim Nazır-ı müşarünileyh Nail bey efendiyi tevkil eylediğimi ve mebalîğ-i müteberria-i mezkûreden dolayı vekilim nazır-ı müşarünileyh Nail bey efendiyle hükûmet-i

Osmaniyyenin zimmetini ibra eylediğimi mübeyyin ibrayı mutazammın işbu vekâletnâme tahtim ve ita kılındı. 11 şubat 327 ve 6 rabiulevvel 330

Şahit	Şahit	Şahit
Hâkan-ı mahlûn dahilî muhafızlarından mülâzım-ı evvel Salih	Hâkan-ı mahlûn dahilî muhafızlarından Yüzbaşı Vasif	Hâkan-ı mahlûn muhafızı Kolağası Rasim Celâleddin

IV

**Abdülhamid'e âit mücevheratın Paris'te satılması hakkında
Heyet-i vükelâ mazbatası ve pâdişahın tasdiki**

Mehmed Reşat

Maliye nezaretinin miyane-i bendegânemizde kıraet olunan tezkiresinde dermiyan olunduğu veçhile donanmây-ı Osmânî muavenet-i milliyye cemiyetine terkedilmiş olup Bank-ı Osmani'de mahfuz bulunan mücevheratın değer fiyatıyla bey'i için tariki eslem, bunların Paris'e nakliyle alenen bilmüzayede fûruhti sureti olduğu tetkikat-ı vâkıadan anlaşılmiş ve mücevheratın Paris'e suret-i nakli ve fûruhtına dair Fransız mücevhercilerinden muhammin Mösyö Linzler ile tanzim olunan mukavele ile müzayede ve bey'i muamelâtının suret-i müsalemede cereyanı için kaleme alınan talimatnâme mündericatı muvafık ve temin-i maksada kâfi görünmüş olduğundan mezkûr mukavelenâmenin mûmaileyh ile imza ve teatisi ve talimatın tatbiki hususunun nezaret-i müşarünileyhaya havalesi tezekkür ve tezkire-i mebhûsün anha melfûflariyle arz ve takdim kılınmağla katıbe-i ahvalde emr-ü-ferman hazret-i veliyülemir efendimizindir.

Fi 13 receb sene 319 ve 27 haziran 327

Hariciye nazırı Rifat	Şeyhülislâm Musa Kâzım	Sadr-ı âzam Hüseyin Hilmi
Adliye nazırı ve şurây-ı devlet reisi Necmeddin	Dahiliye nazırı Talât	Harbiye nazırı Mahmud Şevket
Maliye nazırı Nail		Bahriye nazırı Mahmud Muhtar

Maarif Nazırı	Ticaret ve Nafia nazırı
Abdurrahman	Hulusî
Orman ve maadin ve zirat nazırı	Evkaf-ı Hümâyun Nazırı
Mavrokordato	Hayri
Telgraf ve P. ve T. nazırı	
İstanbulyan	

V

Abdülhamid'in Bursa'daki kasırda oturtulmasına karar verildiği zaman Bursa vilâyetiyle olan muhabere

Bâb-ı âli	Bizzat hal olunacaktır.
Daire-i Sadaret	
Tahrirat kalemi	

Hüdavendigâr Vilâyet-i Vekâletine

C 9 teşrin-i evvel 328. bugün yazılan telgrafın cevabına intizar olunmaktadır; maahaza kasr-ı hümâyunun da mümkün olduğu kadar ve süratle ihzarı lâzımdır. 9 teşrin-i evvel 328

Sadr-ı âzam
Gazi Ahmed Muhtar

* * *

Mahreci Bursa	Mahrem	10 teşrin-i evvel 328	10 saat yirmi
Numara 19227			dakika

Mahrem ve müstâceldir	Şifreli telgraf halli
-----------------------	-----------------------

Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadaretpenahiye

C 9 Teşrin-i evvel 328. zeylen varid olan evvelki telgrafnâme-i sâmelerinin tehhür-i cevabı, fırtınadan tellerin bozuk olması cihetiyle her iki telgrafın da birlikte ancak bu sabah zevali saat sekizde tevdi olunmasından mütevellittir. Konak görülmek ve daha bir münasibi taharri edilmek üzere bizzat ikamet-i hususiye-i çakerâneme [mahsus] imiş gibi icray-ı taharriyat eyledim. Bursa mahallâtı hemen tamamen İstanbul'un kenar mahallâtı gibi teşekkül etmiş olduğundan haneler yekdiğerine mülâsik ve büyük konaklar dahi bu izdiham arasındadır; mai konak

Rusya tebaasından birine ait olup önu parmaklıklıklı ve bahçeli ise de yanları mülasık ve yahudi mahallesi içindedir; diğler büyük haneler var ise de İstanbul'un mutavassıt haneleri derecesinde ve mahalle arasında ve bazan da memerr-i nâs olan caddeler üzerindedir. Şu itibar ile emakin-i hususiyeden hiç biri, ne inzibat; ne de şerait-i saire nokta-i nazarından muvafık değildir. Aşıklar mevkiinde kâin mekteb-i askerî ile mekteb-i Sultanf binaları cesim ve izole bir halde ve inzibatı gayet kolay ise de tarz-ı bina tertipleri itibariyle ikamete salih olamayacağı anlaşılmalıdır. Şu halde yalnız kasr-ı hümâyun kalmış oluyor; ancak mahall-i mezkûr hakkında mukaddema takdim eylediğim izahat alelâde bir ikamet için idi. Hâkan-ı sâbık için tahsis olunacak ikametgâhın şerait-i hususiyesi derkâr olduğundan orada cidden tertibat icrası lâzımdır. Kasrın kendüsi elyevm dört beş kişinin ikametine elverişli ve derhal ihzarı kabildir; ancak matbahı ve tathirat için hamam gibi bir mahalli çamaşırılığı mevcut olmadığı gibi harici ufak bir pavyondan başka muhafızların ikametini temin edecek müstemilâtı yoktur; bu pavyon ancak yirmi otuz kişi istiab eder; fakat buranın da levazım-ı zaruriyye için muktazi mahalleri ve matbahı mevcut değildir. Bu nekaisın itmami katiyyen derece-i vücubta olduğu gibi evvelki iş'ar-ı bendegânemde arzylediğim veçhile bahçenin ve makarr-i nisâ olacak yerlerin arkadaki hâkim tepelerden ki pek yakındır, manzara kesilmek üzere arka duvarların üzerine ve müstakil mahallere pancurdan ve ahşaptan hailler yapılmak ve muhafaza kordonu için nöbetçi kulübeleri vücuda getirmek iktiza eder. Havalanın burada daima yağmurlu, fırtınalı gitmesi hesabıyla açıkta vuku bulacak inşaat suhuletle ilerleyemeyecektir. Halbuki haricen ihtiyacatın bir kısmı çadır ile temin edilmek fikri varid olabiliyorsa da gayet sert ve yalçın olan etraf arazide bu suretle tûl-i müddet barınmak gayr-ı kabildir. Derhal ihzar olunması keyfiyetine gelince, köşkün dahilinin olup eşyayı mevcudenin tanziminden ibaret bir kaç saatlik bir iştir. Gelenler hususi eşyaları getirmek şartıyla ikamet edebilirse de bilâhire tadad edilen nevakıs ile hatta bir ay bile barınmak kabil değildir; çünkü kasım gelmek üzeredir. Evvelce de arzolunduğu üzere hemen tertibata başlamak için on günden fazlaca bir zaman ve elde para bulunmağa mütevakkıftır. Burada bu iş üzerine memur edilecek emin kimse bulunmadığından işin emr-i icrası

vilâyete havale buyrulacak ise mahremâne yapabilmek üzere müstediya-tı mütekaddime-i cakerâneme müsaade buyurulması yahut oradan faal bir memur ile bazı adamlar izamı katiyyen elzendir. Tekrar tekide hacet kalmaması hakkındaki irade-i samiye-i fahimânelerinin infazı maruzat-ı vakıa-i çakerânemin is'âfına menuttur. Olbapta ve katibe-i ahvalde ferman 10 teşrin-i evvel 328.

Vali Vekili
Efdaleddin

VI

Vaki tehlike üzerine Abdülhamid'in İstanbul'a getirilmesi hakkında heyet-i vükelâ kararı ve pâdişah'ın iradesi

Bâb-ı âli

Meclis-i Mahsus

Mehmed Reşat

Malûm-ı âli buyurulduğu veçhile Rumeli'nin ahval-i hazırasından dolayı hâkan-ı sâbık hazretlerinin Bursa'da vaki kasr-ı hümâyunda ikamesi bâ mazbata vaki olan arz ve istizan üzerine makrun-ı müsaade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahî olmuş idi. Müşarünileyhe bilvasıta tebliğ-i keyfiyet olunması üzerine kendisinin Selânik'te bırakılması arzusunı izhar etmiş ise de Selânik'in şu aralık mâruz olduğu muhatarata nazaran müşarünileyhin orada devam-ı ikametleri katiyyen gayr-i câiz ve her halde hemen nakli zaruri olup Bursa'daki kasr-ı hümâyun, müşarünileyhin ikametine gayr-i kâfi ve ikmal-i nevakısı ve tevsii haylı vakte mütevakıf bulunduğu cihetle müşarünileyh hazretlerinin Dersaadete celbi nâçar olduğundan ve Çırağan saray-ı hümâyunu civarındaki daire-i mahsusada ikametleri evvelce tassavvur olunmuş ise de daire-i mezkûrenin de tamirat-ı külliyyeye ve bu ise bir kaç aya mütevakıf bulunduğu anlaşıldığından Beylerbeyi saray-ı hümâyunun müşarünileyhin ikametine tahsis ve ber mantûk-ı emr-ü-ferman-ı hümâyun-ı şâhâne Almanya sefiri nezdinde icra olunan teşebbüsat üzerine müşarünileyh hazretlerini Dersaadete nakl için damad-ı hazret-i şehriyarî Arif Hikmet ve Mehmed Şerif paşaları hamilen Selânik'e giden *Lorelay* sefinesinin buraya vüsulünde müşarünileyh hazretlerinin mezkûr saray-ı hümâyuna îysaliyle kemakân cihet-i askeriyyenin nezaret ve mesuliyeti tahtında muhafazası ve Selânik'te şimdîye kadar tatbik olunan her türlü tedabir ve takayyüda-

tın kemâfissâbık tamamen ve aynen icrası tezekkür kılınmağla katıbe-i ahvalde emr-ü-ferman hazret-i veliyülemr efendimizindir.
20 zilkade sene 330 ve 18 teşrin-i evvel 328

Harbiye nazırı Nazım (darülharpte)	Şeyhulislâm Mehmed Cemâleddin	Sadr-ı âzam Kâmil
Hariciye nazırı Gabriyel	Adliye nazırı ve şuray-ı devlet reis vekili Arif Hikmet (Selânik'te)	Dahiliye nazırı Reşit Bey (İzmirde)
Evkaf-ı Hümâyun nazırı Mehmed Ziya	Maarif nazırı Mehmed Şerif (Selânik'te)	Bahriye nazır vekili Salih (darülharpte)
Nafia nazırı Ziya	Maliye nazırı Abdurrahman	Ticarei ve Ziraat nazırı Mustafa Reşit (imzada bulunamadı)
Posta ve telefon ve Telgraf nazırı Müzürüs		

VII

Hasta bulunan Abdülhamid'e ölümünden on saat evvel pazar günü gündüz yapılan ilk müşterek muayeneden sonra verilmiş olan 10 şubat 1334 (23 şubat 1918) tarihli rapor sureti :

10 şubat 1334 pazar günü sabahleyin harbiye nezaret-i celi-lesinden telâkki etdiğimiz emir üzerine bir müddettenberi hasta olan hâkan-ı sâbık Abdülhamid-i sanî hazretlerini muayene ve tedavi için Beylerbeyi sarayına geldik. Orada tabib-i hususîsi doktor Atıf bey ile Beylerbeyi hastahanesi etibbasından doktor Alkibüyadis efendi ve doktor Nikolaki Parasküvayidis efendilerden malûmat-ı âtiyeyi aldık :

Hâkan-ı sâbık hazretleri beş şubattanberi hasta olup nezlesi olduğunu ve sık sık midesinden şikâyet etmekte bulunduğunu ve 9 şubat cumartesi akşamı rahatsızlığı kesb-i şiddet ettiğinden gece zevalî saat sekiz buçukta tabib-i hususileri Atıf bey gelin-

ceye kadar Beylerbeyi hastahanesinden isimleri berveç-i bâlâ zikrolunan iki tabibin celbi iktiza ettiğini ve bu zevat hâkan-ı sâbık hazretlerini şiddetli usret-i teneffüsten muztarip bulduklarını ve aded-i teneffüsün altmış beş olduğunu ve muayenede her iki reede ve bilhassa sol reede pek şiddetli ihtikan bulunduğunu ve kalbin pek zayıf olup nabzın müşkilâtla hissedilmekte ve aded-i darabânın yüz otuz olduğunu ve idrarın pek az geldiğini gördüklerini ve berây-ı tedavi kuru mihcemler tatbikini ve dahilen mukavvi-i kalb ve müdrir olarak İspartein ve Teobromin verdiklerini ve bunun üzerine hastanın ahvalinde biraz salâh hasıl olmuş ise de enzar vahim olduğu cihetle bir müşave-re-i tıbbiye icrasına lüzum hasıl olduğunu beyan etmişlerdir.

Zirde vâziülimza etibba, saat on birdeki muayenemizde müşarünileyh hazretlerinin şiddetli usret-i teneffüsten muztarip olup nabzın dakikada yüz yirmi ve zayıf olduğunu ve sol reenin kaidesinde asammiyyet ve teneffüste huşunet ile beraber pek çok harahir-i firkaıyye-i duniyyenin mevcut bulunduğunu ve her iki reenin aksam-ı sairesinde tâ zirvelerine kadar ayn-ı harahirin işitildiğini ve hâkan-ı müşarünileyh hazretlerinin müdemmem kışat-ı muhatıyye ifraz etmekte olduğunu gördük. Etraf soğumuş olup magbenler'de derece-i harareti otuz altı buçuk müşahede ettik. Müşarünileyh hazretleri en ziyade nahiye-i şersufiyedeki sıkıntıdan şikâyet etmekte idi; derakab zahre mihcem-i mebzag tatbik ederek bir miktar kan alınmış ve dahilen almak üzere Digalen ve Asilbendiyet-i sud ile Kafein güllaçları tavsiye edilmiştir. Mihcemlerin tatbikini müteakip hâkan-ı sâbık hazretleri iztirabının bir az kesb-i sükûnet ettiğini ve bizlerin çekilebilebileceğimizi söylemiştir.

Müşarünileyh hazretlerinin son on iki saat zarfındaki idrarları pek az olup bize irae olunan idrar yüzelli santimetre mikâbı idi; bu idrarda eser halinde Albümin mevcut ve şeker mefkud olup kesafetin bin yirmi beş olduğu görülmüşür. Hâkan-ı sabık hazretlerinin bizzat kendisinden ve etrafından, dün akşam fazlaca miktarda et, balık, börek ve piriç unlu hamur tatlısı ekl etmiş olduklarını ve rahatsızlığın bundan iki saat sonra zuhur etmesiyle müşhil olarak Manyezi ve Sinameki almış bulduklarını öğrendik.

Hastanın mukaddema bir kaç defa hünnak-ı sadr nöbetleri ârazını ibraz ettiğini tabib-i hususisi doktor Atif bey ifade etmiş olduğu da nazar-ı itibare alınarak enzarın gayet vahim olduğu

beyan edilmiş ve bâdezzaval birde Beylerbeyi sarayından mufar-ekât edilmiş olduğunu müş'ir işbu rapor tanzim ve takdim kılındı. 10 şubat sene 1334.

Taksim Hastanesi
Sertabibi
Rifat

Tıp Fakültesi Reisi
Müderris
Âkil Muhtar

Hâkan-ı Müşarünileyhin Tabib-i Hususisi

Kaymakam
Âtîf Hüseyin

Beylerbeyi hastanesi etibbasından
İhtiyat yüzbaşı
Alkibüyadis

VIII

II Abdülhamid'in ölümünü müteakip yapılan müşterek muayene neticesinde verilmiş olan rapor sureti ¹.

Rapor

1. Etibbây-ı müdaviye tarafından verilen rapor melfuttur.
2. Netice-i muayene-i mevti hâvi mufassal protokol melfuttur.

Bin üç yüz otuz dört senesi şubatın onuncu pazar günü akşamı saat onda vukubulan davet üzerine zirde vazıyülimza etibba Beylerbeyi sahilsarayına azimetle harem dairesinde hâkan-ı sâbık Abdülhamid han-ı sanî hazretlerinin yatak odalarına dahil olduğumuzda karyola içerisinde hâkan-ı sâbık hazretleri olduğu aramızda bazıları tarafından teşhis olunan bir zatın isticâ-ı zahri-i tabiide giyinmiş olarak yatmakta olduğunu gördük. Kalb ve nabzın tamamen tevakkuf etmiş ve haml-i meytâin takarrür eylemiş bulunduğu ledelmuayene anlaşıldıktan sonra vücudun her tarafı arz, amik tetkik ve muayene olunarak kebavet-i meytiye âsâriyle tedavisine memur olan etibba tarafından arka ve göğsüne lieclit-tedavi tatbik olunan on üç kadar mihcem yeri ve vefatından bir

¹ Fotografisi makalenin sonuna konmuştur.

saat evvel müşarünileyh hazretlerinin kendi taraflarından yapıldığı maiyetleri erkânı canibinden ifade edilen nahiye-i şersufiyedeki sathf ve gayri muntazam küçük asarı keyyie'den başka hiç bir eser-i cebr ve tardid ve cerha tesadüf olunmadı.

Hâkan-ı sâbık hazretlerinin şubatın beşindenberi hasta buldukları ve melfuf rapor müeddasından anlaşılacağı veçhile müşarünileyh Sultan Abdülhamid han-ı sâni hazretlerinin ihtikanürree ve özimây-ı reevî neticesi tahaddüs eden bir zaaf-ı kalb sebebiyle irtihal ettikleri tebeyyün etmiş olmağla işbu müşterek raporumuz bittanzim takdim olunmuştur.

Beylerbeyi Sahilsarayı Fi 10 - 11 şubat 1334.

Sıhhiye Müdür-i Umumî Vekili Doktor Adnan	Tıp Fakültesi Reisi Müderris Âkil Muhtar
Gülhane Seriryat Hastahanesi Sertabibi ve Müdürü Kaymakam Z. Zelling	Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Üçüncü Şube Müdürü Miralay Sadık
Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumî Muavini Binbaşı Refik İbrahim	Dersaadet Alman Hastahanesi Sertabibi Doktor Schleib (Şilayp)
Hâkan-ı Sâbık hazretlerinin Tabib-i hususisi Kaymakam Âtîf Hüseyin	Taksim Hastahanesi Sertabibi Doktor Rifat

IX

II. Abdülhamid'in vefatı dolayısıyla tabibler tarafından tertip edilen 1918 şubat 23-24 tarihli protokol sureti ¹

Protokol

Bin üçyüz otuz dört senesi şubatın onuncu pazar günü akşamı zevali saat onda Beylerbeyi sahilisarayından vukubulan davet üzerine hâkan-ı sâbık Abdülhamid hân-ı sanî hazretlerinin yatak odalarında aramızda bazıları tarafından müşarünileyh hazretleri olarak teşhis

¹ Fotoğrafisi makalenin sonuna konmuştur.

حاجت صحت همدردی همدردی بفرستد بخوبه
 و محفوظ نفوس و حقوق تحریک اختصاص
 اسبابه نامی خصوصاً وقت نامیه و لغات
 آنست شرط و طلب اعظمی در خارج
 مطالبات مذکوره نک نظر اهدت و اعاده
 آنهمه ای - حالت افسوسه سن و عزیز
 اوله صفت نوح و نامیه صحت استوعم و صر
 هافانه ت رایب حضرتی عصبه و تقیر فندی.

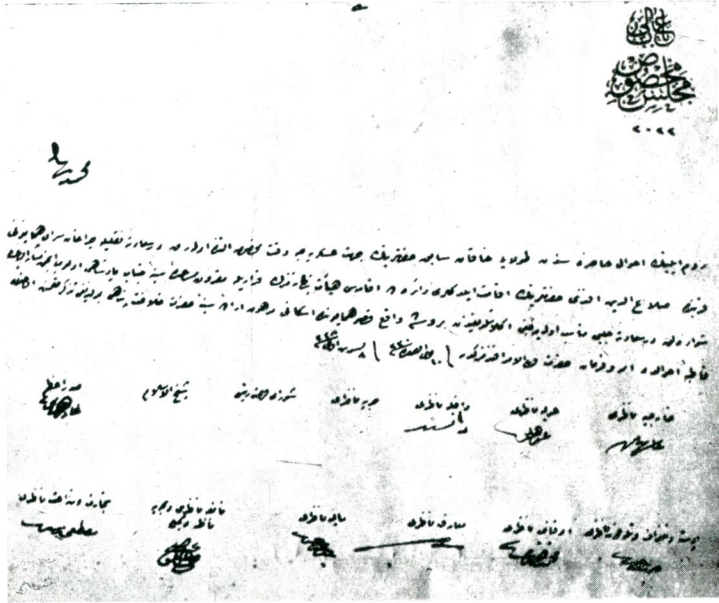
هافانه حاجت همدردی همدردی بفرستد بخوبه
 بافکرانه و همدای بافکرانه برسانه سالانه
 سلیقه بافکرانه ریه و نامه اوله ریه اسالی
 هفده بافکرانه ریه کونفرت خطا یا زهره مهو
 کنونی ریه نیم آیدم - ت رایب حضرتی اشو
 مغزیه نیم بره زهره اناره اوله ایوم
 کون اوله ریه آولطی کونکنک بافکرانه
 سیه هافانه و یا هود نام سیرت اوله ریه
 استوار اوله نای اوله و هافانه ریه
 وسارتی مینیمک نامیه اوله تان معیت
 و هافانه و ت تحفه کسه اوله امان زان
 سیرت ایوم هه حالده ریه و هفده ای
 ت سیه هافانه فصاحت کاتبه عقبه اوله

ای سی ۴۰
 هافانه ت رایب حضرتی
 هافانه ت رایب حضرتی
 کاتبه عقبه
 علی فقیه

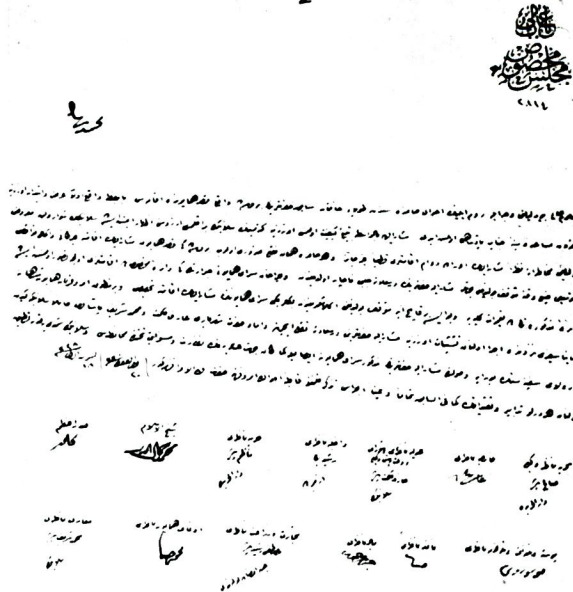
Resim 1 — Avrupa Bankalarındaki parasının Selânik bankalarına gönderilmesi hakkında Abdülhamid'in bu bankalar direktörlerine yazdığı mektupların tesellüm edildiğine ve hayatının her türlü taarruzdan masun tutulacağına dair muhafızı Ali Fethi Bey tarafından Abdülhamid'e verilen teminat mektubu.

هافانه حاجت همدردی همدردی بفرستد بخوبه
 استوار اوله نای اوله و هافانه ریه
 وسارتی مینیمک نامیه اوله تان معیت
 و هافانه و ت تحفه کسه اوله امان زان
 سیرت ایوم هه حالده ریه و هفده ای
 ت سیه هافانه فصاحت کاتبه عقبه اوله
 ایوم
 ای سی ۴۰
 هافانه ت رایب حضرتی
 هافانه ت رایب حضرتی
 کاتبه عقبه
 علی فقیه

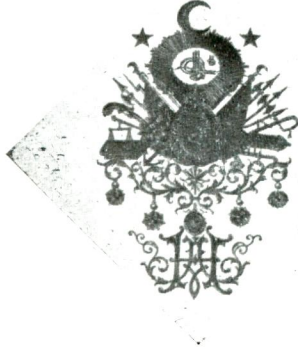
Resim 2 — Alâtini Köşkünün namına satın alınacağına ve şahsi hürriyetlerinin temin edileceğine dair Ali Fethi Beyin Abdülhamid'e verdiği diğer bir mektup.

Resim 6 -- Abdülhamid'in İstanbul'a nakline dair 21 Ekim 1911 tarihli Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kararı.

Resim 7 — Abdülhamid'in Alman Elçiliği maiyet vapuriyle İstanbul'a nakli ve Beylerbeyi sarayında ikâmeti hakkında Kâmil Paşa kabinesinin 31 Ekim 1911 tarihli kararı.

Resim 11, 12, 13 — Abdülhamid'in mektup kâğıt ve zarfları üzerinde kullandığı armalar.

olunan bir zatın yatak içerisinde elbiseli olarak ıztıcâ-ı zahrîde yatmakta olduğu görülmüş ve netice-i muayenede bervçeh-i âti netayıç istihsal olunmuştur :

Vasat boyda, zayıf, hâsif renkte ihtiyar bir naaş, veçih sakin bir manzara göstermekte idi. Vaziyet ıztıcâ-ı zahri-i tabii, gözler kapalı, kollar vücudun yanlarına uzatılmış, etraf-ı süfliye hâkeza uzatılmış bir halde idi. Mevtin tekevvününden itibaren geçen yedi saate tekabül etmek üzere aşikâr bir haml-i mevtî meşhut oluyordu. Etraf ve cez'in veçh-i kuddamisi soğuk, zahr henüz sıcak idi. İki elin parmaklarının son selamiyatı ve vücudun yatağa temas eden diğer aksamından aşikâr âsar-ı kebavet-i meytiyye görüldü. Batın mütesaviyen ve bilhassa kuşak eserinden aşağı kısımda gazle intifâ etmiş idi. Cild tamamen temiz ve hâsif renkte olup indifaat ve özima görülmemekte idi; her iki tarafta azm-ı terkove'nin esfelinde bir mecidiye cesametinde halkavf birer soluk kırmızı levn görülmekte ve bu lekelerin hal-i hayatta tatbik olunan mihcem âsarı olduğu aşikâr surette anlaşılmaqta idi; zahrın cildi üzerinde dahi aynı suretle on bir kadar mihcem âsarına tesadüf olundu. Bu mihcemler vasitasiyle alınan kanın asla çok miktarda olmadığı gayet kolaylıkla görülüyordu; hatt-ı mutavassıt üzerinde zeyl-i kası hizasında ve nahiyeye-i şersufede gayr-i muntazam şekilde bir küçük parmak selamisi cesametinde maiyetleri erkânınca müşarünileyh hazretlerinin kendi taraflarından yapıldığı ifade edilen âsar-ı keyyeye tesadüf olundu. Bütün vücudun sath-ı haricisinin teftiş ve kemal-i dikkatle lems ve çes neticesinde yukarıda mezkûr olan ve tatbik edilen vesait-i tedavi sebebiyle tekevvün eden âsardan maada katiiyen âsar-ı cebr ve tardide tesadüf olunmamıştır. Berveçh-i bâlâ tesbit olunan netice-i muayenede mevtin hiçbir suretle âsar-ı cebriye-i hariciyeden husule gelmediği ve hattâ bu gibi âsar-ı cebriyenin mevtin husulünde zerre kadar dahl ve tesiri olmadığı kemal-i katiiyetle tezahür etmiştir. Etıbbay-ı müdaviyenin îta ettikleri raporda imtilay-ı mide ve özimay-ı reevî neticesinde mevtin tekevvün ettiği yolundaki ifadata muhalif bir netice dahi elde edilmemiştir.

Beylerbeyi Sahilsarayı fi 10-11 şubat 1334.

Sıhhiye Müdür Vekili
Doktor
Adnan

Tıp Fakültesi Reisi
Müderriis
Âkil Muhtar

Gülhane Seriryat Hastahânesi
Sertabib ve Müdürü Kaymakam
Zelling

Harbiye Nezareti Sıhhiye
Dairesi Üçüncü Şube Müd.
Miralay
Sadık

Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumi
Muavini Binbaşı
İbrahim Refik

Dersaadet Alman Hastahânesi
Sertabibi Doktor
Dr. Schleib

Hâkan-ı Sâbık Hazretlerinin
Tabib-i Hususisi
Kaymakam
Âtîf Hüseyin

Taksim Hastahânesi Sertabibi
Dr. Rifat
